

Greek Political Science Review

Vol 27, No 1 (2006)

Special issue

The nationalist-populist argument: Ideological intersections on the ground of conservatism

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

doi: [10.12681/hpsa.14674](https://doi.org/10.12681/hpsa.14674)

Copyright © 2017, Γιάννης Μπαλαμπανίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μπαλαμπανίδης Γ. (2017). The nationalist-populist argument: Ideological intersections on the ground of conservatism. *Greek Political Science Review*, 27(1), 97–125. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14674>

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ-ΛΑΪΚΙΣΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΔΑΦΟΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΥ

Γιάννης Μπαλαμπανίδης*

Το άρθρο αυτό μελετά τις πολλαπλές συγκλίσεις δύο ετερογενών περιπτώσεων ιδεολογικού λόγου στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1990 αλλά και μέσα και ενάντια στις συνθήκες της υπό διαμόρφωση νέας παγκοσμιοότητας. Παρακολουθώντας τον δημόσιο λόγο που διατυπώνουν το ΚΚΕ και η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, διαπιστώνουμε καταρχήν την κοινή εκφορά ενός εθνικο-λαϊκιστικού επιχειρήματος. Επιχείρημα που, στη συνέχεια, διασυνδέεται με μία παραδοσιοκρατική στροφή, συγκροτώντας έτσι το πεδίο διαμόρφωσης ενός λόγου αντιθετικού προς το κυβερνητικό εκουγχρονιστικό πρόγραμμα, το οποίο, παράλληλα, συναντά τα όρια της δικής του εργαλειακότητας. Το άρθρο καταλήγει με τη διαπίστωση ότι οι συγκλίσεις των δύο υπό εξέταση φορέων επισυμβαίνουν στο έδαφος ενός αναδυόμενου συντηρητισμού ο οποίος επικαθορίζει κλασικές διχοτομίες του πολιτικού πεδίου (όπως Αριστερά-Δεξιά) και τελικά ευνοεί τη δημόσια παρέμβαση των παραδοσιακά συντηρητικών πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, όπως εδώ η ορθόδοξη εκκλησία.

---

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ερευνητικό διάβημα της εργασίας που ακολουθεί εκκινεί από τη σκέψη ότι, στη δεκαετία του 1990, παρατηρούνται πολλαπλές συγκλίσεις δύο ετερογενών παραδειγμάτων ιδεολογικού λόγου: του πολιτικού ριζοσπαστισμού που εκφράζει το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και της θρησκευτικής παράδοσης που έχει ως φορέα την ελληνική ορθόδοξη εκκλησία. Δύο ριζικά διαφορετικής προέλευσης παραδείγματα που φαίνεται σήμερα να διασταυρώνονται στο έδαφος μιας επιστροφής στον εθνικό ορίζοντα, μέσα (και ενάντια) στις

* Ο Γιάννης Μπαλαμπανίδης είναι μεταπτυχιακός φοιτητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

συνθήκες της υπό διαμόρφωση νέας παγκοσμιότητας. Η διαπίστωση μπορεί να φαντάζει εξίσου προκλητική και κοινότοπη. Κυριότερη πρόθεση του κειμένου που ακολουθεί είναι να παρακολουθήσει συγκριτικά τις δύο διαφορετικές περιπτώσεις πολιτικο-ιδεολογικού λόγου, προκειμένου να διαπιστώσει τις τομές, τις συγκλίσεις αλλά και τις αποκλίσεις τους, επιχειρώντας ταυτόχρονα μια ερμηνεία των συμπτώσεων, τοποθετώντας τις στο πλαίσιο ευρύτερων ιδεολογικών, πολιτικών και κοινωνικών τάσεων του καιρού μας.

2. ΔΥΟ ΕΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΕΘΝΙΚΟ-ΛΑΪΚΙΣΜΟΙ

Η θέση που καταρχήν επιχειρούμε να τεκμηριώσουμε είναι η εξής: οι αντιστάσεις που αναπτύσσουν απέναντι στη νέα παγκοσμιότητα δύο θέσει ετερόκλητοι κοινωνικοί δρώντες, η Εκκλησία της Ελλάδας και το πολιτικά ριζοσπαστικό ΚΚΕ, τέμνονται στο έδαφος ενός αναφανόμενου εθνικο-λαϊκιστικού λόγου. Τα επιχειρήματα που εισφέρουμε αγκιστρώνονται στα πορίσματα μιας ανάλυσης του δημόσιου λόγου που εκφέρουν οι δύο σχηματισμοί κατά την περίοδο 1995-2004. Στην περίπτωση της Εκκλησίας της Ελλάδας, χρησιμοποιήσαμε επίσημα κείμενα του οργανισμού καθώς και άρθρα, ομιλίες και συγγραφικά πονήματα του προκαθήμενού της κ. Χριστόδουλου, γραμμένα πριν αλλά και μετά την ενθρόνισή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο (1998).¹ Σε ό,τι αφορά το ΚΚΕ, ανατρέξαμε σε επίσημα κείμενα των τριών τελευταίων συνεδρίων (αντίστοιχα: 15ο συνέδριο-1996, 16ο συνέδριο-2000 και 17ο συνέδριο-2005), σε δημόσιες τοποθετήσεις της γενικής γραμματέως του, Αλέκας Παπαρήγα, και σε δημόσιες, κομματικές ανακοινώσεις.²

1. Για τα επίσημα κείμενα της Εκκλησίας της Ελλάδας και για τις ομιλίες του αρχιεπισκόπου, που καλύπτουν την περίοδο 1999-2004, ανατρέξαμε στον επίσημο δικτυακό τόπο της Εκκλησίας της Ελλάδος (www.ecclesia.gr). Για τις συγγραφικές και δημόσιες παρεμβάσεις του αρχιεπισκόπου χρησιμοποιήσαμε τα εξής βιβλία: *Ο τέταρτος πυλώνας*, Κάκτος, Αθήνα 1997· *Η Ευρώπη των πνευματικών αξιών και ο ρόλος των ελλήνων ορθοδόξων και της παιδείας*, Παρουσία, Αθήνα 2000· *Από χώμα και ουρανό*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999 – το τελευταίο καλύπτει τη δημόσια παρέμβαση και αρθρογραφία του κ. Χριστόδουλου ως Μητροπολίτη Δημητριάδος στην εφημερίδα *Το Βήμα* την περίοδο 1991-1999.

2. Αναλυτικότερα, οι πηγές μας για την περίπτωση του ΚΚΕ είναι: *15ο συνέδριο του ΚΚΕ, ντοκουμέντα*, 1996. Οι Θέσεις της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ για το 16ο συνέδριο και οι Εισηγήσεις για το 17ο συνέδριο, από τον επίσημο δικτυακό τόπο του κόμματος (www.kke.gr). Ανακοινώσεις του κόμματος και ομιλίες της γ.γ. Αλέκας Παπαρήγα, που καλύπτουν την περίοδο 1996-2004, από την επίσημη ιστοσελίδα του ΚΚΕ και από το δημοσιογραφικό όργανο του κόμματος, την εφημερίδα *Ριζοσπάστης*.

Η αντίσταση της πίστης

Στην περίοδο που εξετάζουμε, η Εκκλησία της Ελλάδας αναζητεί και πετυχαίνει μια ανανέωση της εικόνας της και μια δυναμικότερη παρέμβαση στα δημόσια πράγματα. Εκκινώντας από τους κραδασμούς που φέρνει στην παγκόσμια σκηνή και στην ελληνική κοινωνία η παγκοσμιοποίηση και το πρόγραμμα του εκουγχρονισμού, η εκκλησία, με προεξάρχοντα τον επικεφαλής της, αρθρώνει έναν δημόσιο λόγο που αναπαράγει ένα πάγιο σχήμα κατανόησης του ελληνικού έθνους, πρωταρχικά πολιτισμικής υφής.³ Σταθερή είναι η αναφορά στο δίδυμο που συνθέτουν ο ελληνοισμός και η ορθοδοξία, ως «οι δύο θεμελιακές ιδιότητες» των Ελλήνων,⁴ το «ελληνορθόδοξο ήθος» και ο «ελληνοχριστιανισμός» ως «δομικά στοιχεία για την εικόνα του ελεύθερου και σκεπτόμενου [έλληνα] πολίτη».⁵ Καθώς διακηρύσσεται ότι η ορθοδοξία «έχει πολιτογραφηθεί ως μόνιμο στοιχείο της εθνικής μας ταυτότητας»⁶ και εγγυάται «αυθεντικά» τη διαχρονική «διάρκεια» του ελληνοισμού, γίνεται σαφές ότι «για αιώνες ορθοδοξία και γένος ταυτίζονται»⁷ και το αναντίρρητο πλέον ζεύγμα της ελληνορθοδοξίας συνδέει «φυσικά»⁸ τη σημερινή Ελλάδα με το ένδοξο παρελθόν της και το αρχαίο πνεύμα. Η σταθερή ύπαρξη και συνοχή του ελληνοισμού υπό την αιγίδα της ορθοδοξίας οδηγεί αναπόφευκτα σε μια αντίληψη περί έθνους στηριγμένη αποφασιστικά σε πολιτισμικούς και καταγωγικούς πυλώνες: ο ελληνοισμός, «η ελληνική ταυτότητα έχει περιεχόμενο πολιτιστικό και όχι φυλετικό» αφού ήδη με τον Μέγα Αλέξανδρο θα εκπολιτίσει τους λαούς,⁹ αλλά ταυτόχρονα «το αίμα των γονιών μας» και «ο χτύπος στο στήθος μας»,¹⁰ η κοινή «καταγωγή» μαζί με μια κοινή κουλτούρα είναι αδιάψευστα τεκμήρια της ελληνικότητας.

Ενώ τα υπόλοιπα έθνη σχηματίζονται μόλις πριν από μερικούς αιώνες,

3. Η διάκριση μεταξύ εθνικής/πολιτισμικής και πολιτικής πρόσληψης του εθνικού φαινομένου διατρέχει σταθερά την ανάλυση που ακολουθεί. Για μια επίκαιρη και ευκρινή διαπραγμάτευση της διάκρισης παραπέμπουμε ενδεικτικά στο Dominique Schnapper, *Η κοινωνία των πολιτών, Δοκίμιο πάνω στην ιδέα του σύγχρονου έθνους*, Gutenberg, Αθήνα 2000, 1-διαίτερα σ. 53 κ.ε., 95 κ.ε., 161 κ.ε.

4. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 7.

5. Στο ίδιο, σ. 12.

6. Χριστόδουλος, *Από χώμα και ουρανό*, ό.π., σ. 146.

7. Στο ίδιο, σ. 173.

8. Χριστόδουλος, *Η Ευρώπη των πνευματικών αξιών*, ό.π., σ. 24.

9. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 42.

10. Χριστόδουλος, ομιλία στη Ναυτιλιακή Λέσχη Πειραιώς, 19.6.2001.

στην περίπτωση των Ελλήνων «ο Όμηρος μας διδάσκει από τα βήθη των αιώνων ότι είμαστε ένα και ενιαίο έθνος».¹¹ Καθίσταται σαφές, λοιπόν, ότι οι Έλληνες «έχουμε μια εντελώς διαφορετική εμπειρία», μια κληρονομιά «μοναδική στον κόσμο», που δεν είναι άλλη από τη μακραίωνη, αδιάρρηκτη παράδοση πολιτισμού και αυτοχθονίας που συνιστά τελικά την «ιδιοπροσωπία μας».¹² Η «ιδιοπροσωπία», που σημαίνει «την ξεχωριστή πίστη, γλώσσα και ιστορικότητα» των λαών, επανέρχεται συνεχώς ως δεσπόζουσα έννοια αυτού του παραδειγματικού λόγου, συνηχώντας σημασιολογικά με μια μοναδική, ιδιαίτερη πολιτισμική εθνική ταυτότητα. Αυτή η τελευταία προϋποθέτει «διαχωρισμό των εθνών, σύνορα που προστατεύουν την ιδιαιτερότητά μας, λαούς με διαφορετική γλώσσα, με άλλο τρόπο ζωής».¹³ Είναι ακριβώς αυτή η διαφοριστική αντίληψη που εμφανίζεται απειλούμενη από την «πολιτοποίηση» που φέρνει μαζί της η «παγκοσμιοποίηση, η συγκέραση των λαών», εξαιτίας της οποίας «αποσύρεται η ανάγκη της ιδιοπροσωπίας των λαών». Η ιδιοπροσωπία, ως διαδήλωση ενός «δικαιώματος στη διαφορά ταυτόχρονα με ένα καθήκον να διαφέρουμε»,¹⁴ απειλείται από την ευθραυστότητα των ορίων μεταξύ των πολιτισμών, των γλωσσών, των εθνών: «Πρώτος και μεγάλος εχθρός είναι ο συγκρητισμός».¹⁵ Η ανάμιξη, η πολιτισμική επιμειξία αναγορεύονται σε μείζονα κίνδυνο στο πλαίσιο μιας ρητορικής που αποκαλύπτει έναν έρποντα διαφοριστικό ρατσισμό, όπως τον ορίζει ο Pierre-André Taguieff,¹⁶ που υπονοείται χωρίς να δηλώνεται ανοικτά. Ιδιαίτερα μέσα στη «χοάνη των ευρωπαϊκών εθνοτήτων στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης» οι κίνδυνοι για την καθαρότητα του έθνους επιτείνονται. Σε αυτό το απειλητικό περιβάλλον, ως μοναδικό εχέγγυο αγχώδους «επιβίωσης» προτάσσεται η υπεράσπιση της «ιδιοπροσωπίας», μόνη εγγύηση «αυτεπίγνωσης», «αυτονομίας», «αυτενέργειας».

Ωστόσο, αυτή η περί έθνους ρητορική δεν αρκεί για να θεμελιώσει ένα πρόγραμμα δημόσιας, πολιτικής τελικά, παρέμβασης. Χρειάζεται να απευθυνθεί σε ένα υποκείμενο που θα αναλάβει να δώσει σάρκα στον λόγο. Το συλ-

11. Στο ίδιο.

12. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 7.

13. Στο ίδιο, σ. 45.

14. Pierre-André Taguieff, *Ο ρατσισμός*, εκδ. Π. Τραυλός, Αθήνα 1998, ιδιαίτερα σ. 119-121.

15. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 48.

16. Βλ. Pierre-André Taguieff, ό.π. αλλά και του ίδιου, *La force du préjugé*, Gallimard, Παρίσι 1990, και *Face au racisme*, τόμοι 1 και 2, Seuil, Παρίσι 1993.

λογικό υποκείμενο που εγκυβύσσεται εδώ είναι ένας αδιαφοροποίητος «λαός» που δυνάμει ταυτίζεται αδιαχώριστα με το σύνολο των πιστών της εκκλησίας και ταυτίζει το σύνολο αυτό με το σύνολο των Ελλήνων. Η απεύθυνση στον «λαό» είναι συνεχής και εξίσου δεσποζούσα με την κλίτευση του έθνους ή του γένους. Καθώς λοιπόν «το έθνος μας έχει την ευλογία να διαθέτει θρησκευτική και πολιτισμική ομοιογένεια»¹⁷ και αυτή η ομοιογένεια απειλείται, ο «λαός» είναι αυτός που καλείται τώρα να τη διασώσει. Ο στόχος της απειλής αναδιπλασιάζεται, το έθνος αλλά και «ο λαός μας απειλείται», με τρόπο που και το υποκείμενο που καλείται να αντιπαλέψει την απειλή γίνεται διφυές: είναι οι Έλληνες, τώρα «ως έθνος και ως λαός».¹⁸ Όμως, μια λαϊκιστικής απόχρωσης έγκληση μορφοποιείται σε αντιπαράθεση με μια απειλή έξωθεν, ξένη προς τον «λαό», εκπορευόμενη από κάποιο συγκρότημα εξουσίας, υλικής ή συμβολικής, αλλότριο και αλλοτριωμένο. Η απειλή είναι, κατά περίπτωση, σκοτεινά «ξένα κέντρα»,¹⁹ η μνησικάκη Δύση – παραδοσιακή καταφυγή του έθνους όταν αυτό αναζητεί εχθρούς έξω από αυτό– για την οποία «είναι γνωστό ότι [...] πήρε τρόπον τινά τη revanche [sic] έναντι της ελληνορθοδοξίας και του λαού μας μετά την απελευθέρωση [ενν. του 1821]»²⁰ ή το εγχώριο, ελληνικό συγκρότημα εξουσίας, η «ιθύνουσα πολιτική και πνευματική τάξη» της χώρας. Με μεγάλη συχνότητα επιστρατεύονται και αλλά τυπικά λαϊκιστικά στοιχεία, όπως οι βολές κατά της «πλουτοκρατίας», όταν για παράδειγμα ο αρχιεπίσκοπος αναρωτιέται «ποιοι λοιπόν θα ελέγχουν την πολιτιστική μας ζωή; Κάποιοι πλούσιοι τραπεζίτες μήπως;»²¹ ή μια αντι-ελιτιστική ρητορική που βάζει στο στόχαστρο τη φιλοδυτική «ελληνική διανοηση», τους «εμπαθείς κουλτουριάρηδες», τους «φωταδιστές» που νιώθουν «μειονεξία για την ελληνική τους καταγωγή». Απέναντι σε αυτές τις απειλές, ο λόγος της εκκλησίας εγκυβύσσει τον λαό με το σύνθημα: «Να αντισταθούμε». Ο λαός και το έθνος μετασχηματίζονται τώρα σε μια συμπαγή κοινότητα «αντίστασης», ανασύρεται μάλιστα μία αντιστασιακή παράδοση και εμπειρία που αποδίδεται στον ελληνικό «λαό», ο οποίος, με διαχρονικές «επίτες αντίστασης», «έχει αποδείξει ότι διαθέτει αποθέματα καρτερίας και ελπίδας».²² Η α-

17. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 31.

18. Στο ίδιο, σ. 23.

19. Χριστόδουλος, «Europa Nostra», ομιλία στο Πανεπιστήμιο της Κραϊόβα, 1.6.2003.

20. Χριστόδουλος, *Η Ευρώπη των πνευματικών αξιών*, ό.π., σ. 15.

21. Χριστόδουλος, ομιλία στη συνάντηση των Αθηνών 1999 με τίτλο «Το μέλλον του κράτους και της εθνικής ταυτότητας», 1.1.1999.

22. Χριστόδουλος, *Από χόμα και ουρανό*, ό.π., σ. 197.

νάσυρση παραδειγμάτων δράσης και λόγου όπως ο Μακρυγιάννης, φέρνει την ιστορική επιβεβαίωση της αντιστασιακής δεινότητας του «λαού», θεμελιώνοντάς τη στην «πίστη και την πατρίδα». Η αντίσταση του λαού-έθνους δεν διεκδικείται, όμως, ως πολιτική, δεν αυτοπροσδιορίζεται ως «εθνικισμός», ο οποίος στιγματίζεται ως «πολιτική αντίληψη», αλλά θα είναι έκφραση αγωνίας για την πατρίδα, «πατριωτισμός», δηλαδή η άμεση, αδιαμεσολάβητη «φωνή του γένους»,²³ η φωνή του λαού-έθνους που αντηχεί και την αφουγκράζεται προνομιακά η εκκλησία. Εδώ, επομένως, ο «λαός» δεν είναι πολιτικό υποκείμενο, είναι ο λαός των πιστών. Η εκκλησία, αν και εμφανώς διεκδικεί πολιτική παρέμβαση στην πράξη, όσον αφορά στην απεύθυνσή της στο υποκείμενο «λαός» υιοθετεί μια προ-πολιτική χροιά: «Η εκκλησία δεν πρέπει να υποχωρήσει στον πειρασμό να μπει στην πολιτική. Αν κρατηθεί μακριά, θα μπορέσει να φέρει την πολιτική στον δικό της χώρο»,²⁴ δηλαδή στον χώρο της πίστης, του «λαού» των πιστών, της πατρίδας και της καταγωγικής, πολιτισμικής ταυτότητας που κωδικοποιείται στον όρο «ελληνορθοδοξία».

Η πίστη στην αντίσταση

Η περίπτωση του ΚΚΕ είναι διαφορετική. Η ιδεολογική αμηχανία στην οποία περιέρχεται το κόμμα μετά την απόσυρση του διπολικού κόσμου, θα εκβάλει σε μια αντιφατική διαχείριση των νέων δεδομένων, στα πλαίσια της οποίας η διεθνιστική συνθηματολογία αποδυναμώνεται ενώ ενισχύεται μια εθνοκεντρική κοσμοαντίληψη. Δεν πρόκειται εδώ τόσο για αναπαραγωγή ενός εθνοτικού λόγου περί έθνους όσο για μια γραμμή υπεράσπισης της εθνικής κυριαρχίας μέσα στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο.

Ο δημόσιος κομματικός λόγος υποδέχεται τις διαδικασίες της νέας παγκοσμιοότητας ως μια εξαρχής εκπορευόμενη από τον διεθνή ιμπεριαλισμό απειλή για τη κρατικοεθνική κυριαρχία: «Η ύπαρξη παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς, η ενσωμάτωση στο ιμπεριαλιστικό σύστημα με όρους εξάρτησης... πλήττουν κάθε έννοια εθνικής κυριαρχίας».²⁵ Η ένταξη «εθνών» και «λαών» στο νέο παγκόσμιο σύστημα περιγράφεται με όρους «εξάρτησης» και «υποταγής». Ο κόσμος μοιάζει να χωρίζεται σε «κράτη καταπιεστές και έθνη

23. Χριστόδουλος, «Πόνος πατρίδος», ομιλία στα Καλάβρυτα, 4.8.2001.

24. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 49.

25. *15ο συνέδριο ΚΚΕ, ντοκουμέντα*, Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα, 1996, Εισήγηση της ΚΕ του ΚΚΕ, σ. 17.

καταπιεζόμενα»,²⁶ ενώ με την πρόοδο του χρόνου η αγωνία για τη διατήρηση των ορίων, των συνόρων και του άλλοτε κραταιού δόγματος της κρατικο-εθνικής κυριαρχίας γίνεται πιο πιεστική: «Θα θέλαμε μια απάντηση στο αν υπάρχει η έννοια κυριαρχικά δικαιώματα. Η έννοια σύνορα υπάρχει; Θα συνεχίσουμε να ζούμε με χάρτες χωρίς σύνορα;» αναρωτιέται στο Κοινοβούλιο η γενική γραμματέας του κόμματος, Αλέκα Παπαρήγα.²⁷ Το αντιθετικό σχήμα είναι ήδη υπό κατασκευή. Από τη μια πλευρά «οι διεθνείς καπιταλιστικοί οργανισμοί και ενώσεις», «οι σύγχρονοι μηχανισμοί επέμβασης και καταπίεσης» που κομίζουν «νέα δεσμά εξάρτησης»,²⁸ «το μεγάλο κεφάλαιο και τα διεθνή μονοπώλια» που επιδίδονται εκ νέου σε «καταλήστευση» των λαών. Απέναντι βρίσκονται «οι λαοί» που παρακολουθούν να «περιορίζεται σε πολλές χώρες η εθνική ανεξαρτησία». ²⁹ Η ίδια η Ελλάδα είναι άμεσα εκτεθειμένη στις απειλές, κινδυνεύει να γίνει «υπηρέτης των ιμπεριαλιστικών σχεδίων»³⁰ καθώς ο «ελληνικός καπιταλισμός» κατέχει «ενδιάμεση, εξαρτημένη θέση στο παγκόσμιο σύστημα του ιμπεριαλισμού».³¹

Οι πλανητικά κυρίαρχοι, «η Ε.Ε. μαζί με τους Αμερικανούς»,³² «αμφισβητούν» τα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας, τα οποία η ελληνική πολιτική ηγεσία «παραδίδει έμπρακτα στο έλεος της νέας τάξης», μια άνευ όρων «πάρδοση» που εξικνείται μέχρι την «πλήρη αμερικανοποίηση του Αιγαίου».³³ Εκτός από την εθνική κυριαρχία, απειλείται και η οικονομία της χώρας με «υποδούλωση [...] στο ξένο κεφάλαιο, στις αμερικανικές και νατοϊκές επιδιώξεις».³⁴ Τέλος, είναι κρίσιμο να σημειώσουμε τις όχι σπάνιες αναφορές στην «ιμπεριαλιστική επιθετικότητα... στον πολιτιστικό τομέα»³⁵ και στο κρίσιμο ζήτημα «του πολιτισμού, των παραδόσεων, της γλώσσας μας».³⁶ Σε αυτό το σημείο, η αναδίπλωση σε μια άνευ όρων υπεράσπιση της εθνικής κυ-

26. Θέσεις ΚΚΕ για το 16ο Συνέδριο του κόμματος.

27. Ομιλία σε συζήτηση στη Βουλή για την Ευρωπαϊκή Ένωση, 22.10.2003.

28. 15ο συνέδριο ΚΚΕ, ό.π. σ. 15.

29. Εισήγηση της Κ.Ε. του ΚΚΕ για το 15ο Συνέδριο του κόμματος, σ. 15.

30. 15ο συνέδριο ΚΚΕ, Πρόγραμμα, σ. 163.

31. 15ο συνέδριο ΚΚΕ, Εισήγηση ΚΕ του ΚΚΕ, σ. 22.

32. Ανακοίνωση ΚΚΕ 14.11.1998. Η ίδια φράση επαναλαμβάνεται στερεοτυπικά σε πολλά κείμενα του κόμματος.

33. Ανακοίνωση του πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ για τη Σύνοδο Κορυφής της Ε.Ε. στο Ελσίνκι, 10 και 11.12.1999.

34. 15ο συνέδριο ΚΚΕ, Εισηγητική ομιλία της γ.γ. του κόμματος, σ. 65.

35. Θέσεις ΚΚΕ για το 16ο συνέδριο.

36. 15ο συνέδριο ΚΚΕ, Πρόγραμμα, σ. 169.

ριαρχίας και ανεξαρτησίας απέναντι στην «ισοπέδωση» και «διάβρωση» που επιφέρουν οι παγκοσμιοποιητικές διαδικασίες φαίνεται να προσλαμβάνει πολιτισμικής υφής συνδολώσεις. Μάλιστα, ιχνηλατείται εμβόλιμα μια διαφοριστική πρόσληψη της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας: μια υποτιθέμενη ιστορικά ιδιαίτερη «πολιτισμική ταυτότητα της χώρας μας» και ένας ελληνότροπος «λαϊκός πολιτισμός»³⁷ που πρέπει να προστατευθούν έναντι της ισοπεδωτικής υπαγωγής των διακριτών εθνικών πολιτισμών σε ένα ενιαίο, παγκοσμιοποιημένο και δη «δυτικό» ή «αμερικανικό» πολιτιστικό πρότυπο.

Καθώς, λοιπόν, αναζητείται μια «εθνική αμυντική πολιτική» που δεν θα νομιμοποιεί «καμία εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων στα όργανα του ιμπεριαλισμού», το «εθνικό επίπεδο παραμένει αφετηρία»³⁸ αγώνων και αναγορεύεται σε εστία αντίστασης. Τα «καταπιεζόμενα έθνη» απέναντι στις απειλές των «ιμπεριαλιστικών κέντρων» καλούνται να αμυνθούν, να συσπειρωθούν αναγκαστικά γύρω από το πεδίο του εθνικού, προασπιζόμενα ταυτόχρονα την εθνική τους κυριαρχία και την πολιτισμική τους ταυτότητα και διαφορά.

Κατά παράλληλο τρόπο με την περίπτωση του εκκλησιαστικού δημόσιου λόγου, αυτή η αναζωπύρωση προταγμάτων υπεράσπισης της εθνικής ανεξαρτησίας-κυριαρχίας αλλά και μιας εθνικής πολιτισμικής ιδιαιτερότητας (λαϊκές παραδόσεις, γλώσσα, κουλουρά) έχει ανάγκη από ένα συλλογικό υποκείμενο που θα ενσαρκώσει αυτή την ιδεολογική γραμμή. Υποκείμενο της άμυνας ενάντια στις απειλές του νέου, παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος θα γίνει μια κοινότητα αντίστασης που εγκალείται παραδοσιακά από τον κομματικό λόγο του ΚΚΕ. Είναι ο «λαός» ή, σε μια εκδοχή περισσότερο εναρμονισμένη με πάγια διεθνιστικά προτάγματα, οι «λαοί». Μάλιστα, μία κρίσιμη πρώτη τομή είναι η αύξουσα διασπορά, στον κομματικό λόγο, αναφορών στον «λαό», σε βάρος των ρηματικών εγκλίσεων στην άλλοτε κεντρική έννοια της «εργατικής τάξης».

Καθώς λοιπόν διακηρύσσεται ο «αντιλαϊκός» χαρακτήρας «κατευθύνσεων και μέτρων» που προωθούν τα «ιμπεριαλιστικά κέντρα»,³⁹ μέτρα που προσλαμβάνονται ως «επίθεση κατά των λαών»,⁴⁰ το αντιθετικό σχήμα έχει δια-

37. Ν. Μπατισιάτος, «Δυτικοευρωπαϊκή καπιταλιστική ολοκλήρωση», στο *Για την ευρωπαϊκή καπιταλιστική ενοποίηση: συλλογή κριτικών σημειωμάτων*, έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα, 1994, σ. 148.

38. Τοποθέτηση της γ.γ. του ΚΚΕ στη συνεδρίαση της ομάδας της Ευρωπαϊκής Ενωτικής Αριστεράς, Ριζοσπάστης, 12.4.1998.

39. Για παρόμοιες αναφορές, βλ. τις Θέσεις του ΚΚΕ για το 17ο συνέδριό του.

40. Ανακοίνωση του ΚΚΕ για τη Σύνοδο Κορυφής στη Νίκαια, 11.12.2000.

σαφηνιστεί πλήρως. «Η διαμόρφωση της στρατιάς της επανάστασης βασίζεται στην αντίθεση μονοπώλια, ιμπεριαλισμός-Λαός». ⁴¹ Μάλιστα, ως γνήσια λαϊκιστική έγκληση, το προηγούμενο σχήμα θέτει «απέναντι» στον «λαό» ένα κυρίαρχο συγκρότημα εξουσίας, το οποίο συνιστούν οι «ιμπεριαλιστικές ενώσεις», η «ντόπια και ξένη πλουτοκρατία» που βλέπει τα «πλούτη και τα προνόμια της... να μεγαλώνουν» ⁴² και μια «επικίνδυνη κυβέρνηση που καθοδηγείται από το δόγμα του πλουτισμού και των κερδών του κεφαλαίου». ⁴³ Ένα σύμπλεγμα εξουσίας που υποστηρίζεται επιπλέον από μια διανοητική «ελίτ», η οποία μάλιστα καταγγέλλεται ως υποκριτικά αριστερόστροφη. Φράσεις όπως η ακόλουθη είναι ενδεικτικές στιγμές αυτής της ρητορικής: «Ο λαός θα χάσει από την ελπιόσιμη στάση ορισμένων που μιλάνε εξ ονόματος αριστερών συνθημάτων». ⁴⁴ Το σχήμα που προτείνει το ΚΚΕ είναι κατεξοχήν λαϊκιστικό, αντιπαραβάλλοντάς τους «μικρούς» στους «μεγάλους», τους «από κάτω» στους «από πάνω».

Ο «λαός» συνεπώς, ως κύριος στόχος των απειλών αλλά και κατεξοχήν δυνητικό υποκείμενο αντίδρασης σε αυτές, τίθεται ενώπιον μιας μονόδρομης συνθηματικής επιλογής: «Έχουμε μόνο μία επιλογή: να ξεσηκωθούμε». ⁴⁵ Ο «λαός», στον οποίο επανακαλύπτεται και επανεπιβεβαιώνεται μια κοινότητα δικαιωματικής αντίστασης, αφού «οι λαοί έχουν κάθε δικαίωμα να αντιστέκονται», ⁴⁶ ένα παραδοσιακά παρόν «αγωνιστικό πνεύμα όσων αντιδρούν στις ιμπεριαλιστικές επιλογές», ⁴⁷ καλείται «να καταγγείλει» ⁴⁸ με μια «παλλαϊκή κατακραυγή» ⁴⁹ τις διαδικασίες «εξαπάτησής» του, καλείται σε «άμεση κινητοποίηση» ⁵⁰ και «λαϊκό ξεσηκωμό», ⁵¹ κάτω από ένα πνεύμα «αντίστασης, απειθαρχίας, ανυπακοής». ⁵² Μάλιστα το ίδιο το κόμμα αυτοδιακηρύσσεται ως προνομιακός υποδοχέας των λαϊκών ευαισθησιών. «Ό,τι συγκινεί τον λαό

41. Βλ. 15ο συνέδριο ΚΚΕ, Εισηγητική ομιλία της γ.γ. του κόμματος, σ. 87.

42. Ανακοίνωση του ΚΚΕ για την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ, 20.6.2000.

43. Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ για τη Σύνοδο Κορυφής της Ε.Ε. στο Ελσίνκι, 10 και 11.12.1999.

44. Απόσπασμα από ομιλία της γ.γ. του ΚΚΕ στη Βουλή σχετικά με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, 10.2.1999.

45. Βλ. ανακοίνωση του ΚΚΕ για τα γεγονότα στη Σερβία, 14.11.1998.

46. Βλ. ανακοίνωση του ΚΚΕ για την υπόθεση Οτσαλάν, 16.2.1999.

47. Βλ. ανακοίνωση του ΚΚΕ για την κατάσταση στα Βαλκάνια, 30.6.2001.

48. Στο ίδιο.

49. Βλ. ανακοίνωση του ΚΚΕ για τα γεγονότα στο Κοσοβοπέδιο, 15.6.1998.

50. Βλ. ανακοίνωση του ΚΚΕ για τα Βαλκάνια, 30.6.2001.

51. Βλ. ανακοίνωση του ΚΚΕ για τα γεγονότα στη Σερβία, 14.11.1998.

52. Ανακοίνωση του ΚΚΕ για το Ευρωσύνταγμα, 19.6.2004.

μας είναι μεγάλο πρόβλημα. Θα ξεκινάμε από αυτό που βλέπει και νιώθει ο λαός»⁵³. Το κόμμα διαδηλώνει μεγαλόφωνα τη διάθεσή του να εκκινεί από τη «γνήσια» λαϊκή αισθαντικότητα απέναντι στα προβλήματα και τις απειλές, να τη δέχεται αδιαμεσολάβητα και να «δεσμεύεται μπροστά στον λαό»⁵⁴ για συνδυασμένη δράση «προς όφελος του λαού [και] της εθνικής ανεξαρτησίας».⁵⁵ Η ζεύξη λαϊκής αντίστασης και υπεράσπισης της εθνικής κυριαρχίας, αυτονομίας και ιδιαιτερότητας σε ένα ιδεολογικό και αγωνιστικό κάλεσμα έχει ολοκληρωθεί.

3. ΠΡΩΤΗ ΘΕΣΗ. ΕΝΑΣ ΤΟΠΟΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ: Ο ΛΑΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟΣ

Από την επεξεργασία των πρωτογενών πηγών επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι δύο ετερογενή πολιτικοκοινωνικά μορφώματα συναντώνται στο πεδίο ενός αναδυόμενου εθνικο-λαϊκιστικού ιδεολογικού λόγου με τον οποίο απευθύνονται στους πολίτες. Δύο διακριτές πορείες τέμνονται και η τομή επισυμβαίνει σε ένα περιβάλλον εντεινόμενης ανασφάλειας, απότοκο της υποχώρησης παγιωμένων βεβαιοτήτων.

Οι βεβαιότητες που κλονίζονται σήμερα είναι ακριβώς οι ιστορικές μορφές που θεμελίωσαν τη νεωτερική κατασκευή. Μάλιστα, γεννημένες οι ίδιες μέσα σε ένα περιβάλλον ανασφάλειας και εκριζώματος, των κραδασμών δηλαδή που είχε επιφέρει ο Διαφωτισμός στην προηγούμενη παραδεδομένη τάξη, έννοιες-μορφές όπως το έθνος, το κράτος, η τάξη λειτούργησαν εξομαλυντικά, ειρηνευτικά ως κυρίαρχα κενά (ή καινά) σημαίνοντα, εντός και χάρη στα οποία «κατασκευάστηκαν οι συλλογικές ταυτότητες της νεωτερικότητας».⁵⁶ Σήμερα όμως τα κλασικά ολιστικά σχήματα και ενοποιητικά μορφώματα της νεωτερικότητας, ιστορικά οχήματα αυτοκατανόησης του νεωτερικού ανθρώπου, μοιάζουν να κλονίζονται μέσα σε έναν «αστερισμό της πολυπλοκότητας, της εξατομίκευσης και της θραυσματοποίησης της ταυτότητας»,⁵⁷ αδειάζουν από το περιεχόμενό τους, απομένοντας μάλλον κενές (και όχι πια καινές) μορφές.

53. 15ο συνέδριο ΚΚΕ, Εισηγητική ομιλία Αλέκας Παπαρήγα, σ. 89.

54. Θέσεις του ΚΚΕ για το 16ο συνέδριο του κόμματος.

55. Ανακοίνωση του ΚΚΕ για τα γεγονότα στη Σερβία, 14.11.1998.

56. Jürgen Habermas, *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, Πόλις, Αθήνα 2003, σ. 125 κ.ε., όπου και μια εναργής παρουσίαση της προβληματικής.

57. Μιχάλης Ψημίτης, «L'action collective en tant que facteur de redéfinition de l'identité collective: le cas du mouvement religieux en Grèce», *Esprit critique*, τχ. 06 (3), καλοκαίρι 2004.

Προνομιακό παράδειγμα αυτής της εξέλιξης είναι το έθνος, αυτή η σύμφωνα με τον Benedict Anderson ειδική επινόηση όπου μια ανθρώπινη κοινότητα φαντασιώνεται τον εαυτό της ως «πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη» που συνενώνεται εσωτερικά χάρη σε ένα ιστορικά κατασκευασμένο συναίσθημα του ανήκειν.⁵⁸ Αυτό το ιδρυτικό στοιχείο της νεωτερικότητας που, όταν συνάπτεται με τα δημοκρατικά προτάγματα συστήνει το μοντέλο της εθνικής δημοκρατίας και της εθνικολαϊκής ή κρατικοεθνικής κυριαρχίας, το «έργο τέχνης, το αριστούργημα» της νεωτερικότητας, είναι αυτό που σήμερα «διαρρηγνύεται με την παγκοσμιοποίηση».⁵⁹ Στη μορφή-έθνος εγγράφεται αυτό που ο Ulrich Beck αποκαλεί «διχοτομημένη νεωτερικότητα»: το έθνος είναι ταυτόχρονα προϊόν της ταξινομητικής διάνοιας του νεωτερικού ορθολογισμού αλλά και φορέας αντινεωτερικών τάσεων, επαναμυθοποίησης του κόσμου μέσα από τις βεβαιότητες της φαντασιακής ομογενούς κοινότητας, μέσα από την κατασκευή μιας οικείας ταυτότητας του «εμείς» ριζικά διακρινόμενης από το εχθρικό «άλλο». Μέσα στους κραδασμούς της νέας παγκοσμιοποίησης, η αποσταθεροποίηση ενός δεδομένου κόσμου εξελίσσεται αδιαχώριστα με την αναζήτηση σταθερών σημείων αγκίστρωσης. Στην περίπτωση του έθνους, μέσα από τις ωδίνες του τοκετού ενός «μεταεθνικού αστερισμού» προβάλλει και το άλλο πρόσωπο μιας δίδυμης γέννας, η αναδίπλωση στον εθνικό ορίζοντα. Στην περίπτωση του έθνους, με τα λόγια του Beck, «η απομυθοποίηση και η επαναμυθοποίηση πηγαίνουν χέρι με χέρι».⁶⁰

Το εθνικό λοιπόν συρρικνώνεται αλλά δεν καταργείται. Στην περίπτωση που εξετάζουμε, οι δύο σχηματισμοί επαναφέρουν οξυμένες στον λόγο τους τις εθνοκεντρικές αναφορές, αναζητώντας στο έθνος ένα σημείο καταφυγής, στήριξης και σταθερότητας μέσα σε έναν κόσμο που αλλάζει, ανοίκειο και ασταθής. Και στις δύο περιπτώσεις, ωστόσο, η αναδίπλωση αυτή είναι αναγκαστικά αντιφατική: περνά μοιραία μέσα από τη «συμβολική ανάκληση και [τον] εξαγνισμό του παρελθόντος [...] για να επιβεβαιώσει μια αιώνια εθνική ψυχή, έναν σταθερό κοινωνικό-εθνικό χαρακτήρα»⁶¹ που λειτουργεί ως ανά-

58. Βλ. Benedict Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τα ι-δεώδη του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ. 26-27.

59. Ulrich Beck, *Η επινόηση του πολιτικού: για μια θεωρία του ανακλαστικού εκουγχρο-νισμού*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1996, σ. 154-155.

60. Στο ίδιο, σ. 148.

61. Ν. Δεμερτζής, *Ο λόγος του εθνικισμού: αμφίσημο σημασιολογικό πεδίο και σύγχρο-νες τάσεις*, Σάκκουλας, Αθήνα 1996, σ. 348.

χώρα ενάντια στις απειλές. Αν για την εκκλησία πρόκειται για μια ψυχή ορθόδοξη ενώ για το ΚΚΕ για μια ψυχή πατριωτική-αντιστασιακή, ωστόσο και για τους δύο η επικαλούμενη «ψυχή» είναι εγκλεισμένη στο έθνος, μάλιστα σε ένα ορισμένο έθνος που διαφοροποιείται πολιτισμικά και κοινωνικά από τα άλλα συγκαρινά του έθνη.⁶²

Ταυτόχρονα, η επιστροφή στον εθνικό ορίζοντα συμπορεύεται με ένα δραστικό λαϊκιστικό στοιχείο. Οι αναφορές σε έναν «λαό», κινητοποιούμενο από αγωνιστικά και δημοκρατικά προτάγματα, αδιαφοροποιίτο και νοούμενο ως οργανικό, συμπαγές σύνολο, είναι σταθερές και στα δύο παραδείγματα. Ωστόσο, όπως υποδεικνύει μια προσφυγή στην πρώιμη θεωρία του Ernesto Laclau περί λαϊκισμού,⁶³ απαιτείται ένα πρόσθετο στοιχείο πολεμικής συγκρότησης και δομής για την άρθρωση ενός λαϊκιστικού λόγου. Έτσι, το πλέγμα των λαϊκο-δημοκρατικών εγκλίσεων διατυπώνεται ως ανταγωνιστική επιλογή, αντιθετική προς την κυρίαρχη ιδεολογία και τα προτάγματά της, εν προκειμένω την παγκοσμιοποίηση που ισοδυναμεί κατά περίπτωση με πολιτισμική ισοπέδωση ή με επικυριαρχία των παγκόσμιων ιμπεριαλιστικών κέντρων, και τον εγχώριο, κυβερνητικά διακρουγμένο εκουγχρονισμό, ο οποίος θεωρείται ότι εξειδικεύει και υλοποιεί τον αφελληνισμό του ελληνικού πολιτισμού, της κοινωνίας ή της οικονομίας. Ο λαϊκιστικός λόγος υποδεικνύει έναν εχθρό, ένα καταπιεστικό κατεστημένο και μια έξοδο από ένα σύστημα σε οξεία κρίση.

Ωστόσο, η διπλή περίπτωση που εξετάζουμε εμφανίζει μια κρίσιμη διαφοροποίηση. Αξιοποιώντας την ιδεοτυπική διάκριση που εισηγείται ο Pierre-André Taguieff⁶⁴ μπορούμε να σημειώσουμε ότι ο εθνικοποιημένος λόγος του ΚΚΕ διασυνδέεται κυρίως με ένα ύφος πολιτικού λαϊκισμού διαμαρτυρίας. Αντίθετα, ο διπλημένος στο εθνικό φίλτρο εκκλησιαστικός λόγος εκφεύγει από το εννοιολογικό πεδίο ενός κλασικού λαϊκιστικού τύπου, προλαμβάνοντας στοιχεία ενός πολιτισμικού, μάλιστα διαφοριστικού, ταυτοτι-

62. Όπως σημειώνει ο Αντώνης Λιάκος, πρόκειται για μια τυπική «χρήση του παρελθόντος ως αποθέματος από το οποίο το έθνος αντιλεί διαφοροποιητικά (προς τα άλλα σύγχρονα έθνη) στοιχεία», στο Αντώνης Λιάκος κ.ά., *Ο Ιανός του εθνικισμού και η ελληνική βαλκανική πολιτική*, Πολίτης, Αθήνα 1993, σ. 25.

63. E. Laclau, *Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία*, Σύγχρονα θέματα, Αθήνα 1983. Βλ. επίσης Γιάννης Σταυρακάκης, «Αντινομίες του φορμαλισμού: Η κατά Laclau θεώρηση του λαϊκισμού και ο ελληνικός θρησκευτικός λαϊκισμός», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 12, άνοιξη 2004.

64. Pierre-André Taguieff, *L'illusion populiste*, Berg, Παρίσι 2002, σ. 57 κ.ε., 95 κ.ε., 127-130, και του ίδιου, *Le retour du populisme*, Universalis, Παρίσι 2004, σ. 17-24 και 171 κ.ε.

κού νεο-λαϊκισμού.⁶⁵ Εδώ, η λαϊκή κινητοποίηση εκκινεί από μια λαϊκιστική έγκληση εδραιωμένη ταυτόχρονα σε μια κυρίαρχα πολιτισμική ιδιαιτεροκεντρική ταυτότητα, σε μια παλινδρόμηση στην παράδοση μιας διακριτής κοινότητας και σε μια απεύθυνση στο συναίσθημα. Ο «λαός» εδώ νοείται ως ερμηνευτικό υποκείμενο, εθνοτικά και πολιτισμικά προσδιορισμένο, κατανοείται με όρους που αποδρούν από το πολιτικό πεδίο και τείνουν προς μάλλον προπολιτικές θεωρήσεις.

Προχωρώντας πιο συγκεκριμένα, βλέπουμε ότι η Εκκλησία της Ελλάδας στη δημόσια παρέμβασή της υιοθετεί και αναπαράγει μια αντίληψη για το έθνος πολιτισμική, εθνοτική και κοινοτιστική. Διακηρύσσει την αδιάρρηκτη συνέχεια και την «ιδιοπροσωπία» του ελληνικού πολιτισμού μαζί με το επίγειο της υπεράσπισής τους. Η ορθοδοξία αναγορεύεται σε διακριτό στοιχείο της ελληνικής «εθνικής ταυτότητας», σε δεσμό που συνέχει το αιώνιο, υπερϊστορικό «πρόσωπο» του ελληνικού πολιτισμού και εγγυάται τη διάρκειά του. Η μοναδικότητα του «ελληνορθόδοξου» πολιτισμού προπαγανδίζεται ως μοναδική υπόσχεση «σταθερότητας σε ένα έθνος ολοένα πιο ανασφαλές για την ταυτότητά του»,⁶⁶ μέσα στο κοσμοπολιτικό περιβάλλον που διαμορφώνουν η παγκοσμιοποίηση και η ευρωπαϊκή ενοποίηση. Αυτή η ταυτοτική πρόταση επιχειρεί να ενσωματώσει τα υποκείμενα, προσδιορίζοντάς τα αξεδιάλυτα ως έθνος, λαό ή γένος, σε μια ερμηνευτική κοινότητα πιστών μάλλον παρά πολιτών που μάχεται αμυνόμενη μέσα στα χαρακώματα της φαντασιακής πολιτισμικής της εξαίρεσης.

Στην περίπτωση του ΚΚΕ, η μετακίνηση προς έναν εθνικο-λαϊκιστικό λόγο συνδέεται βέβαια με τους κραδασμούς της παγκοσμιοποίησης αλλά επικαθορίζεται με κρίσιμο τρόπο από τις αναταράξεις που έχει δημιουργήσει προηγουμένως η κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Η έκλειψη καθαρών αντιθετικών σχημάτων και η διεθνώς αύξουσα ανυποληψία του κομμουνιστικού οράματος απειλεί ανοιχτά την επιβίωση των ιδεολογικών επεξεργασιών του ΚΚΕ. Ωστόσο, η προηγούμενη αμετακίνητη κομμουνιστική ορθοδοξία των θέσεων και

65. Βλ. Α. Πανταζόπουλος, «Διαφοριστικός λαϊκισμός. Η ορθόδοξη κινητοποίηση για τις αστυνομικές ταυτότητες (Ιούνιος 2000)», στο *Νέα Εστία*, τχ. 1778, σ. 879-905, Μάιος 2005. Ο συγγραφέας αξιοποιεί μεταξύ άλλων επεξεργασίες του Pierre-André Taguieff, ενδεικτικά στο *L'illusion poluliste*, ό.π. Βλ. επίσης το άρθρο των Hans-Georg Betz - Carol Johnson, «Against the current-Stemming the tide», *Journal of political ideologies*, τόμ. 9 (3), σ. 311-327, Οκτώβριος 2004.

66. Nicos Chrysoloras, «Religion and Nationalism in Greece», *ECPR Conference*, Μπολόγια, 2004, σ. 22.

της κουλτούρας του οδήγησε σχεδόν αναγκαστικά σε μια περαιτέρω ιδεολογική αναδίπλωση του κόμματος, η οποία πέρασε μέσα από συγκεκριμένους διαύλους: την εχθρότητα απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, αναδιπλασιασμένη από έναν οξυμένο αντιαμερικανισμό και αντιδυτικισμό εν γένει, αφού η παγκοσμιοποίηση θεωρήθηκε εκπορευόμενη μονόδρομα από τα διεθνή καπιταλιστικά κέντρα και, ειδικότερα, τα «αμερικανικά» και «δυτικά». Σε αυτό το πλέγμα αντιπαρατέθηκε ένας ιδιότυπος αριστερόστροφος εθνοκεντρισμός, ο οποίος μάλιστα ενσωμάτωνε κοινές, για μεγάλο τμήμα της ελληνικής Αριστεράς, «ιστορικές εμπειρίες, μυθολογίες και συλλογικές ψυχώσεις». ⁶⁷ Με τέτοιον τρόπο εδραιωμένος, ο δημόσιος λόγος του κόμματος απευθύνεται σε ένα κοινό με ανάλογα αντανακλαστικά, υιοθετώντας λαϊκιστικές εγκλήσεις, καλώντας τον «λαό» –ιδωμένο τώρα ως κοινότητα αντίστασης, πατριωτικής μνήμης και εθνικοαπελευθερωτικών αισθημάτων– σε άμεση κινητοποίηση και άμυνα ενάντια σε έξωθεν απειλές της εθνικής κυριαρχίας.

Είναι όμως κρίσιμο να σημειώσουμε και τις εσωτερικές αντινομίες αυτών των δύο ετερόκλητων εθνικο-λαϊκιστικών λόγων που συγκλίνουν. Παρατηρούμε λοιπόν ότι στην περίπτωση του ΚΚΕ η μετάσταση από έναν κυριαρχικά διεθνιστικό σε έναν πρωταρχικά εθνοκεντρικό λόγο δεν γίνεται χωρίς αντιφάσεις. Η παραδοσιακή κομμουνιστική ορολογία παραμένει, τώρα όμως δίπλα σε μια ηγεμονική ρητορική υπεράσπισης της εθνικής ανεξαρτησίας. Η «πάλη για τον σοσιαλισμό», η «άλλη κοινωνία», ο κομμουνισμός, η επανάσταση, ο διεθνισμός («προλεταριακός διεθνισμός», «διεθνιστική αλληλεγγύη») και ο αντιιμπεριαλισμός είναι λέξεις που οριοθετούν πάντοτε τα πλαίσια του κομματικού λόγου. Ωστόσο, στο κύριο σώμα του λόγου, αξιοποιούνται για να υποστηρίξουν εθνοκεντρικές αιχμές. Έτσι, αν και το κεντρικό στρατηγικό σύνθημα του κόμματος στη δεκαετία του 1990 είναι το «αντιιμπεριαλιστικό, αντιμονοπωλιακό, δημοκρατικό μέτωπο πάλης» ενάντια στον «κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό», ⁶⁸ ωστόσο η εξειδίκευσή του απολήγει πάντοτε σε ένα κάλεσμα προάσπισης των εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων και της εθνικής αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Το ΚΚΕ μοιάζει να κινείται πέραν των κλασικών πολιτικών προσδιορισμών του επαναστατικού κόμματος, πέραν του προτάγματος της εργατικής τάξης ως ιστορικό υποκείμενο. Έστω

67. Α. Στεργίου, «Ο λαϊκισμός στα εθνικά θέματα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 12, άνοιξη 2004, σ. 132.

68. Βλ. ενδεικτικά τα ντοκουμέντα του 15ου συνεδρίου του ΚΚΕ και ιδίως την εισήγηση της Κ.Ε. του κόμματος, σ. 9-58. Πρβλ. επίσης τις θέσεις του ΚΚΕ και τις εισηγήσεις της Κ.Ε. του κόμματος για το 16ο και 17ο συνέδριό του.

και αν η κομμουνιστική Αριστερά μιλούσε πάντα στο όνομα του λαού, υπέτασσε ωστόσο τον λόγο της στην εργατική κληρονομιά. Στην περίπτωση του ΚΚΕ, ωστόσο, παρατηρούμε μια υποβάθμιση της ταξικής οπτικής, ώστε τελικά το κοινωνικό ζήτημα διπθείται πρωταρχικά στο φίλτρο του εθνικού, το κοινωνικό εθνικοποιείται, υπερπροσδιορίζεται από εθνικές και λαϊκιστικές αναγνώσεις του κόσμου. Έτσι εξηγείται και μια ορισμένη ολίσθηση από τα διεθνιστικά προτάγματα σε έναν λόγο εθνοκεντρικού κυριαρχισμού.

Επιπλέον, πλάι στις πολιτικές προτάσεις αναδύονται αιχμές με πολιτισμική συνδύλωση. Καθώς η ταυτισμένη με την αμερικανική καπιταλιστική μητρόπολη και τον παγκόσμιο ιμπεριαλισμό παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται μια πολιτιστική τυποποίηση σε παγκόσμια κλίμακα, η αντίσταση στην οποία καλείται ο «λαός» αποκτά πολιτισμικές αποχρώσεις. Ξαναβρίσκουμε εδώ τα ίχνη ενός παλαιού, παραδοσιακού αριστερού αντιαμερικανισμού, άρρηκτα συνδεδεμένου με έναν προηγούμενο φιλοσοβιετισμό. Αυτός ο «ιδιότυπος» αντιαμερικανισμός φορτίστηκε πολιτικά αλλά και συναισθηματικά, ταύτισε την αμερικανική πολιτική με τις ΗΠΑ ως «έθνος, ιστορία, πολιτισμό και ιδέα»,⁶⁹ αποπλήγοντας σήμερα σε έναν υπερτροφικό πατριωτισμό συνδυασμένο με τη συνηγορία ενός εξιδανικευμένου ελληνικού λαϊκού πολιτισμού. Ενώπιον της «ισοπεδωτικής κουλτούρας» που προωθείται, η προάσπιση της εθνικής ανεξαρτησίας σημαίνει ταυτόχρονα και υπεράσπιση της εθνικής κουλτούρας, της ιδιαιτερότητας του, λαϊκού ιδίως, πολιτισμού και της διακριτής πολιτισμικής ταυτότητας της Ελλάδας. Η κεντρική πρόταση προάσπισης της εθνικής ανεξαρτησίας, σταθερά κάθε εθνικισμού, περνάει από τον δίαυλο της θεμελίωσης μιας εθνικής μοναδικότητας, η οποία όμως αναγκαστικά σχηματίζεται με όρους πολιτισμικούς, με μια διαφοριστική, διαφοροποιητική πρόσληψη της εθνικής κουλτούρας⁷⁰ έναντι άλλων εθνικών πολιτισμών. Έτσι, η αναδίπλωση στο εθνικό που προτείνει το ΚΚΕ έχει ήδη προσαρτήσει ίχνη ενός πολιτισμικά, εθνοτικά διαφορισμένου εθνικιστικού λόγου, του οποίου όμως προνομιακός εκφραστής είναι ήδη η ελληνική εκκλησία.

Αντίστροφα, η εκκλησία δανείζεται όρους και σχήματα από αυτόν τον αντιφαστικά εθνοκεντρικό αριστερόστροφο λόγο προκειμένου να υποστηρίξει το δικό της πρόγραμμα αμιγούς εθνοτικού εθνικισμού. Βλέπουμε, για παρά-

69. Σώτη Τριανταφύλλου, «Σημείωμα για τον αντιαμερικανισμό στην Ελλάδα», στο *Αντιαμερικανισμός: Οδηγίες Χρήσεως* [πρακτικά συνεδρίου, 26-27 Μαρτίου 1999], Πατάκας, Αθήνα 2002, σ. 18-19.

70. Βλ. σχετικά Παντελής Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία: πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Κατάρτι, Αθήνα 1996, σ. 139-140.

δειγμα, τον αρχιεπίσκοπο να μιλάει για τον κίνδυνο «μετατροπής της χώρας σε προτεκτοράτο κάποιας υπερδύναμης»,⁷¹ για «εξαμερικανισμό των εθνών» ή για αντίσταση στον «αμερικανικό ιμπεριαλισμό»⁷² και στη «νέα τάξη πραγμάτων». Είναι σαφής η υιοθέτηση μιας συνθηματολογίας πιστωμένης στην πιο παραδοσιακή ριζοσπαστική Αριστερά (κυρίως, δηλαδή, στο ΚΚΕ) από τον δημόσιο λόγο της εκκλησίας, προκειμένου αυτή η τελευταία να απευθυνθεί στις μάζες και να στηρίξει τη δική της, ξεκάθαρα πολιτισμική, εκδοχή εθνοκεντρισμού.

Οι προηγούμενες διαπιστώσεις είναι ενδεικτικές της ποιότητας των συγκλίσεων που επισυμβαίνουν μεταξύ της εκκλησιαστικής παρέμβασης και ενός ορισμένου αριστερού λόγου στο έδαφος της επιστροφής στο εθνικό ζήτημα. Σε ένα πρώτο στάδιο συγκρότησης του επιχειρηματός μας, μπορούμε εδώ να προτείνουμε την ιδέα ότι, μέσα στη συνθήκη της παγκοσμιοποίησης του κόσμου μας, έχει συγκροτηθεί στην ελληνική πραγματικότητα ένα δημόσιο παράδειγμα ιδεολογικού λόγου και παρέμβασης που εκκινεί από την έκφραση της «εθniko-ελληνικής πολιτικο-πολιτισμικής “διαφοράς” ενισχύοντας διαπαρταξιακές και δι-ιδεολογικές ταυτίσεις».⁷³ Κλείνουμε με μια παρατήρηση στην οποία θα επανέλθουμε. Η επιστροφή στο έδαφος του εθνικού εναρμονίζεται απολύτως με μια προηγούμενη, διαχρονική ίσως, παράδοση της ελληνικής εκκλησίας, ενώ στην περίπτωση της κομμουνιστικής ελληνικής Αριστεράς αποκλίνει σαφώς από άλλοτε ιδεολογικές σταθερές του θεωρητικού της οπλοστασίου.

4. ΣΥΝΗΓΟΡΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Είδαμε μέχρι τώρα να μορφοποιείται ένας τόπος συνάντησης ετερόκλητων δυνάμεων. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να δείξουμε πώς αυτός ο λόγος εμπλουτίζεται και συμπληρώνεται από μια επανεπίνοηση και αξιοποίηση της παράδοσης και από μια απεύθυνση στο συναίσθημα, ως πρωτογενείς πηγές και ανεξάντλητα κοιτάσματα προ-πολιτικών ερεθισμάτων που μπορούν να εγκαινιάσουν συλλογικές ταυτίσεις και κινητοποιήσεις.

71. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 36.

72. «Όσοι αντισταθούμε στη διάλυση των εθνικών ταυτοτήτων και γλωσσών, θα αντισταθούμε [...] στον αμερικανικό ιμπεριαλισμό», Χριστόδουλος, ομιλία στη συνάντηση των Αθηνών 1999, 1.1.1999.

73. Α. Πανταζόπουλος, *Η Δημοκρατία της συγκίνησης*, Πόλις, Αθήνα 2002, σ. 148.

Συνηγορία της ελληνοχριστιανικής παράδοσης

Στην περίπτωση της Εκκλησίας της Ελλάδας, η από μέρους της υπεράσπιση της «ελληνορθόδοξης» παράδοσης έχει στόχο να την ανασκευάσει και να την προσαρμόσει, ώστε να διασωθεί η εγκυρότητά της έναντι των απειλών που έρχονται από το νέο κοσμοπολιτικό περιβάλλον. Τα συγκροτητικά στοιχεία αυτής της παράδοσης προσδιορίζονται με σαφήνεια και ευκολία: «Αυτή είναι λοιπόν η παράδοσή μας: είμαστε ένας λαός που ταυτοτικά του στοιχεία έχει την κοινή πίστη, την κοινή γλώσσα και την κοινή παιδεία».⁷⁴ Αυτή η παράδοση είναι που κατασκευάζει την κοινότητα του ελληνορθόδοξου γένους, αυτή διασφαλίζει την ιδιαιτερότητά του, την «ιδιοπροσωπία» του, χτίζει τη φαντασική ενότητα του έθνους των πιστών στη βάση της διάκρισης φίλου-εχθρού,⁷⁵ απέναντι σε ένα υπαρξιακά διαφορετικό Άλλο.

Αυτή η παράδοση, η καταγωγική κοινότητα είναι που απειλείται σήμερα από «την ιστορία, από τις εξελίξεις», συνώνυμα εδώ των δυτικογενών προταγμάτων του Διαφωτισμού, μια οξυμένη μορφή των οποίων θεωρείται ότι εισκομίζει η παγκοσμιοποίηση. Ο «ορθολογισμός και ο ευδαιμονισμός» που κυριαρχούν «επί αιώνες... στις καρδιές των χριστιανών της Ευρώπης»,⁷⁶ οι «ακραίες αρχές του ορθού λόγου», εξακτινώνονται σε έννοιες όπως «η εξωστρέφεια, η πλεονεξία, ο καταναλωτισμός, η ευμάρεια»⁷⁷ και αποχαλινωμένες καθιστούν την εποχή μας μονόδρομα «τεχνοκρατική, οικονομική, συντηγιακή, μαζική». Μέσα σε αυτή τη δυσοίωνη εξιστόρηση της εποχής κρινόμαστε όλοι, αφού «αρχίσαμε να βάζουμε ως πρώτη προτεραιότητα την “αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος” ωσάν και η ζωή μας να ήταν μια συνισταμένη αριθμών, λογαρίθμων, τιμαρίθμων και παραγωγής».⁷⁸

Η ήδη οικεία έννοια της «νέας τάξης πραγμάτων» επανέρχεται ως σύμβολο απόρριψης «κάθε αυθεντίας [και] των καθιερωμένων θεσμών, [ως] αποθέωση των δικαιωμάτων σε βάρος των υποχρεώσεων, [ως] μηχανοποίηση της ζωής μέσω της ηλεκτρονικής τεχνολογίας».⁷⁹ Αυτή η πυκνή διατύπωση,

74. Χριστόδουλος, ομιλία στη Ναυτιλιακή Λέσχη Πειραιώς, 19.6.2001.

75. Έχει ενδιαφέρον η καρλομπαϊνής έμπνευσης διατύπωση του αρχιεπισκόπου σε ομιλία του με τίτλο «Πόνος πατρίδος» στις 4.8.2001: «Στο τραπέζι της οικογένειας [...] μαθαίνουμε αιώνες τώρα ποιοι είναι οι ξένοι και ποιοι οι δικοί μας».

76. Χριστόδουλος, συνέντευξη στην εφημερίδα *Ταυτότητα*, 1.1.2001.

77. Χριστόδουλος, ομιλία «Παγκοσμιοποίηση: Νέοι ορίζοντες ή απόλεια προσανατολισμού», 29.5.2001.

78. Χριστόδουλος, *Από χόμα και ουρανό*, ό.π., σ. 79.

79. Στο ίδιο, σ. 202.

υπόμνηση της αποσάθρωσης των βεβαιωτήτων που επιφέρει η «νέα τάξη», υπονοεί μια κριτική στη δυτικογενή ιδέα των δικαιωμάτων του ατόμου, εισάγοντας έτσι μια πρόσθετη βαθμίδα συνηγορίας της παράδοσης. Πρόκειται για μια καταγγελία των διαδικασιών εξατομίκευσης. Καταγγέλλεται η «ισοπέδωση των πάντων μέσα από τον ατομικισμό»,⁸⁰ ο μαρξισμός που «ισοπέδωσε το πρόσωπο» και ο καπιταλισμός που «το μεταποίησε σε ατομισμό». Το «πρόσωπο», η εννοιολογική μονάδα της διακρυγμένης «ιδιοπροσωπίας» που υπερασπίζεται η εκκλησία, εμφανίζεται να συντρίβεται στις μυλόπετρες της «υποταγής του στην εξουσία, της υποδούλωσής του στην ηλεκτρονική τεχνολογία».⁸¹

Ταυτόχρονα, αυτό το σύμπλεγμα Διαφωτισμού, ορθολογισμού, τεχνοκρατίας και ατομικισμού εμφανίζεται χρεοκοπημένο, να «εξαντλεί τα όρια του», καθώς στην Ευρώπη «ο νους θριαμβεύει και η καρδιά λιμοκτονεί». Αυτόν τον σήμερα εντατικά εξορθολογισμένο και απομαγευμένο κόσμο η εκκλησία τον χαρακτηρίζει «παράλογο». Αυτόν τον κόσμο που πάσχει από έλλειμμα «νόηματος»⁸² υπόσχεται να ανανοηματοδοτήσει ο εκκλησιαστικός λόγος, διεκδικώντας για τον εαυτό του την ποιότητα ενός άλλου (όντως ορθού) λόγου, επανεισάγοντας το συναίσθημα, την «ελπίδα και την πίστη», τελικά «μια καρδιά και μια ψυχή» που διαπιστώνεται ότι χρειάζεται η Ευρώπη σήμερα.⁸³ Η εκκλησία υπόσχεται να επαναφέρει απωθημένες ως τώρα αξίες, μια «άλλη διάσταση της ζωής, την πνευματική, που μιλάει στις καρδιές». Πρόκειται για αξίες συναισθηματικής, θυμικής ποιότητας, συγκινησιακά αποθέματα και αισθαντικότητα, στοιχεία μυστικά και μυστικοποιημένα, κρυμμένα στα συνειδησιακά βάθη της ανθρώπινης ψυχής. Εννοείται ότι πρόκειται πρωταρχικά για μια γνήσια «ελληνική» ψυχή και το ορθόδοξο εκκλησιαστικό φρόνημα ως το «θεμελιώδες ψυχογραφικό στοιχείο»⁸⁴ της. Ψυχή ριζωμένη σε μια «φυσική και ιστορική» κοινότητα, σε μια ιδιαίτερη και μοναδική παράδοση που επιτρέπει στους Έλληνες –ακριβέστερα στους ελληνορθόδοξους– να επαναμαγεύσουν, με μια μυστική τέχνη που υποτίθεται ότι γενετικά κατέχουν, τον κόσμο (τους).

80. Χριστόδουλος, *Η Ευρώπη των αξιών*, ό.π., σ. 41.

81. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 51.

82. «Η ζωή χωρίς τον Χριστό είναι χωρίς νόημα», στο Χριστόδουλος, *Από χάρμα και ουρανό*, ό.π., σ. 203.

83. Ανακοίνωση του συνεδρίου της Εκκλησίας της Ελλάδας, 4-6.5.2003.

84. Γεώργιος Μεταλληνός, «Ορθοδοξία και νεοελληνική ταυτότητα», ομιλία στο λαϊκό Πανεπιστήμιο της Εκκλησίας της Ελλάδας, 14.1.2004.

Ξανακάνοντας την επανάσταση μαγική

Το ΚΚΕ έχει μια διαφορετική παράδοση να υπερασπίσει, να ανακαινίσει, να προβάλλει. Μια παράδοση που συνδυάζει κλασικά προτάγματα μιας ορισμένης κομμουνιστικής κοσμοθεωρίας (διεθνιστική αλληλεγγύη, αντιιμπεριαλισμός) με αποχρώσεις πατριωτισμού, εθνικής ανεξαρτησίας αλλά και με στερεοτυπικά αντανακλαστικά όπως ο αντιαμερικανισμός. Αυτή ακριβώς την παράδοση έρχεται να επικυρώσει ξανά στη σημερινή συγκυρία, ταυτόχρονα με την επεξεργασία μιας γραμμής ολοκληρωτικής «ρήξης και σύγκρουσης με ό,τι σήμερα αντιπροσωπεύει η παγκοσμιοποίηση».⁸⁵

Παρά τις αναταράξεις που προκάλεσε η υποχώρηση του διπολικού κόσμου, το ΚΚΕ δηλώνει ότι, μετά το 1991, «κράτησε τη συνέχειά του»,⁸⁶ υπερασπίστηκε τη διαχρονική σταθερότητα των θέσεών του. Η κατηγορία της μη προσαρμογής στα νέα δεδομένα αντιστρέφεται σε περιφανή επιβεβαίωση μιας επώδυνης αλλά επιτυχούς ιδεολογικής συνέπειας, καθώς το κόμμα δεν ενέδωσε στον κίνδυνο «να υποκλιθούμε στις δυσκολίες, να γίνουμε όπως μας έλεγαν περισσότερο μοντέρνοι».⁸⁷ Το κόμμα σεμνύνεται ότι προσαπίστηκε μια θεωρητική και ιδεολογική αρματωσιά απαρασάλευτη, εκπηγάζουσα από «την ιστορία του κόμματος, τις παραδόσεις του τις αγωνιστικές».⁸⁸

Δεν πρόκειται, όμως, μόνο για την εσωτερική συνέπεια του κομματικού οργανισμού, αλλά και για μια εξίσου συνεπή παρακολούθηση και ευθυγράμμιση από μέρους του με ανάλογες αντιστασιακές παραδόσεις που θεωρείται ότι διατρέχουν την ιστορία και τον λαό της χώρας συνολικά. Ο λόγος του ΚΚΕ αναπαράγει έτσι την κατασκευή μιας παράδοσης πατριωτισμού και προάσπισης της εθνικής ανεξαρτησίας που αποδίδεται στον ελληνικό λαό ως κοινότητα αντίστασης, με την οποία μάλιστα το ΚΚΕ, «κόμμα βαθιά πατριωτικό», συνδέεται οργανικά, ως «ο γνήσιος και αντάξιος κληρονόμος των εθνικών, δημοκρατικών και επαναστατικών παραδόσεων του ελληνικού λαού».⁸⁹ Το ΚΚΕ, αυτοκατανοούμενο ως ο διαχρονικός σύνδεσμος ανάμεσα στην «πάλη για τον σοσιαλισμό» και την «πάλη για εθνική ανεξαρτησία»,⁹⁰ διεκδι-

85. Τοποθέτηση της γ.γ. του ΚΚΕ στη συνεδρίαση της ομάδας της Ευρωπαϊκής Ενωτικής Αριστεράς, *Ριζοσπάστης*, 12.4.1998.

86. Συνέντευξη τύπου της γ.γ. του ΚΚΕ για τις Θέσεις του 17ου συνεδρίου, *Ριζοσπάστης*, 18.10.2004.

87. Στο ίδιο.

88. Στο ίδιο.

89. *15ο συνέδριο ΚΚΕ*, Πρόγραμμα, σ. 103.

90. Στο ίδιο, σ. 104 κ.ε.

κεί έναν πάγιο ρόλο αυθεντικού εκπροσώπου του «λαού», με όρους διατήρησης κεκτημένων, όπως «το δικαίωμα [του λαού] να αποφασίζει για το μέλλον του»,⁹¹ ή αναπαραγωγής σταθερών αντανακλαστικών κοσμοαντιλήψεων μέρους του ελληνικού λαού.

Το νόημα αυτής της παράδοσης αναδιπλασιάζεται, καθώς στον δημόσιο λόγο του ΚΚΕ η παγκοσμιοποίηση δεν συναρτάται μόνο με μια γενικευμένη επέλαση των «ιμπεριαλιστικών κέντρων»⁹² και απειλή για την εθνική ανεξαρτησία αλλά και με μια «κρίση των αξιών», με μια «ισοπέδωση» και «εμπορευματοποίηση της γνώσης και του πολιτισμού» γενικά και των επιμέρους εθνικών πολιτισμών ειδικότερα, που «έντονα στιγματίζει τη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία».⁹³ Κατά συνέπεια, ο ελληνικός λαός, οπλισμένος με τις «εθνικές» και «επαναστατικές» του παραδόσεις, καλείται να συμπήξει μια εστία αντίστασης «στη διάβρωση, στον κοσμοπολιτισμό και τον ελιτισμό του ιμπεριαλισμού», καλείται σε μια πολιτισμικών αποχρώσεων αντίπραξη με στόχο την «πολιτιστική προσέγγιση των λαών και των πολιτισμών τους».⁹⁴ Υπονοείται εδώ η αναγκαιότητα διάσωσης της διαφορετικότητας και της ιδιοσυστασίας των ιδιαίτερων εθνικών παραδόσεων των αλληλέγγυων λαών ως αντιστασιακό διάβημα απέναντι στον εκουγχρονιστικό κοσμοπολιτισμό που πιστώνεται στο κεφάλαιο.

Τέλος, είναι κρίσιμο ότι αυτή η απεύθυνση στις μάζες γίνεται με μια συνδυασμένη επίκληση κλασικών όρων μιας πολιτικής κομμουνιστικής ορολογίας (όπως «αντιιμπεριαλιστικός, αντιμονοπωλιακός αγώνας») αλλά και όρων που εκφεύγουν του πολιτικού πεδίου, στοχεύοντας στη συγκινησιακή, άμεση και αδιαμεσολάβητη κινητοποίηση. Μάλιστα, οι εκκλήσεις της δεύτερης κατηγορίας αποκτούν μια συνεχώς εντεινόμενη πυκνότητα στον δημόσιο κομματικό λόγο. «Ό,τι συγκινεί τον λαό μας» και «θα ξεκινάμε από αυτό που βλέπει και νιώθει ο λαός».⁹⁵ Οι παραπάνω ενδεικτικές αλλά υποδειγματικές διατυπώσεις είναι δηλωτικές μιας συχνά επανερχόμενης ειδικής τάσης απεύθυνσης στο συλλογικό θυμικό. Μια προσπάθεια έξαψης των συναισθηματικών παρακαταθηκών, ως στρατηγική ενεργοποίησης αμυντικών θυλάκων αντίστασης και επανεπικύρωσης παραδοσιακών βεβαιοτήτων, σε έναν κόσμο που μοιάζει όλο και πιο ανοίκειος, όλο και πιο εχθρικός σε ορισμένες μέχρι

91. Στο ίδιο, Εισήγηση της ΚΕ, σ. 17.

92. Βλ. Εισηγήσεις για το 17ο Συνέδριο του ΚΚΕ.

93. 15ο Συνέδριο ΚΚΕ, Πρόγραμμα, σ. 107.

94. Στο ίδιο, σ. 169.

95. Στο ίδιο, Εισηγητική ομιλία της γ.γ. του κόμματος, Αλέκας Παπαρήγα, σ. 89 κ.ε.

πρόσφατα αναμφισβήτητα ισχύουσες κοσμοαντιλήψεις και αυτοεικόνες της Αριστεράς.

5. ΔΕΥΤΕΡΗ ΘΕΣΗ: ΣΤΟ ΝΕΦΕΛΩΜΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Παρακολουθώντας περαιτέρω την ανάπτυξη του εθνικο-λαϊκιστικού εγχειρήματος που εξετάζουμε, διασαφνίζονται οι εκβολές του σε ένα άλλο εννοιολογικό τοπίο, με το οποίο διασυνδέεται περίπου αναγκαστικά. Πρόκειται για τη σκηνογραφία ενός μυθοποιημένου παρελθόντος, ενός θύλακα ασφάλειας, ενός πλέγματος γαλήνιας συνέχειας. Μιλάμε βεβαίως για την παράδοση.

Ο Μιχάλης Ψημίτης, ακολουθώντας τις επεξεργασίες του Anthony Giddens, υποδεικνύει την ιδέα ότι η παράδοση «απέδειξε ότι έχει μια συμβιωτική σχέση με τη νεωτερικότητα»,⁹⁶ καθώς ο νεωτερικός εκουγχρονισμός περιορίστηκε στους δημόσιους θεσμούς, αφήνοντας σχεδόν άθικτους κρίσιμους ζωτικούς κοινωνικούς χώρους. Χρήσιμη διαπίστωση, που εμπλουτίζεται αν διασταυρωθεί με την πρόταση του Ulrich Beck, για τον οποίο η νεωτερικότητα ισοδυναμεί με «αμφιβολία, απόφαση, δικαιολόγηση, υπολογισμό» ενώ το συμφυές αντικαθρέφτισμά της, που γεννιέται και εξελίσσεται μαζί και παράλληλα με αυτήν, δηλαδή η αντινεωτερικότητα, ομοιοκαταληκτεί με την «κατασκευασμένη έλλειψη αμφιβολίας».⁹⁷ Αυτή η γραμμή ανάλυσης υποδεικνύει τη θέση ότι η αντινεωτερικότητα αναλαμβάνει να επανιεροποιήσει, να θέσει πέραν διερώτησης, περίπου στον χώρο του ταμπού, έννοιες που η νεωτερικότητα απονομιμοποιεί μέσω της απομυθοποίησης: πρωταρχικά το έθνος, την ταυτότητα του «εμείς», τη διατήρηση της παράδοσης. Σήμερα επομένως, σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον που σείεται μετασχηματιζόμενο, πλήρες βεβαιοτήτων που καταρρίπτονται, ερμηνευτικών σχημάτων και ταυτοτήτων που εκρήγνυνται σε θραύσματα, η (επαν)επιινόηση μιας παράδοσης φαντάζει ελκυστική έξοδος, ως κατασκευή ενός κλειστού χώρου εξακολουθητικής και ευσταθούς νηνεμίας, απρόσβλητης από κάθε αμφισβήτηση. Πρόκειται τελικά για μια απόπειρα νοηματοδότησης ενός θρυμματισμένου κόσμου.

Ένα προσφερόμενο ιδεολογικό σχήμα ερμηνείας του κόσμου και της θέσης των υποκειμένων μέσα σε αυτόν είναι η κατασκευασμένη παράδοση, μια παράδοση που εμβαπτίζεται στα ακύμαντα νερά του ιερού. Πρόκειται για έναν δίαυλο μέσω του οποίου εκτυλίσσονται οι σημερινές μορφές του εθνικι-

96. Μ. Ψημίτης, «L'action collective...», ό.π.

97. Βλ. U. Beck, *Η επινόηση του πολιτικού*, ό.π., σ. 140 κ.ε.

σμού. Η παραδοσιοκρατική στροφή, είναι μια παρούσα σήμερα αντινεωτερι-κή τάση, το υπόστρωμα επί του οποίου αναπτύσσεται ο εθνικισμός ως από-πειρα «να συνδεθεί η συγκλονιζόμενη από ραγδαίες ανακατατάξεις [σ.σ.: που προκαλεί ο εκουγχρονισμός] κοινωνία με το παρελθόν της»⁹⁸ και να α-νασυγκροτηθούν σε ένα παραδοσιακού τύπου δίκτυο ασφάλειας οι κοινωνι-κοί δεσμοί που διαρρηγνύονται με τη σύμφυτη στον εκουγχρονισμό εξατο-μίκευση.

Πρόκειται για στοιχεία που εμφανώς ανακύπτουν στον δημόσιο λόγο εκ-κλοσίας και ΚΚΕ. Πανταχού παρούσα, μια υποτιθέμενα εξακριβωμένη «λαϊ-κή» παράδοση, με θρησκευτικό είτε αγωνιστικό πρόσημο, αναμφίλεκτη ω-στόσο, εμφανίζεται ως οδοδείκτης της δράσης των συγχρόνων απέναντι στις νεωτεριστικές παγκοσμιοποιητικές τάσεις που απειλούν κεκτημένες βεβαιότη-τες. Μπορούμε, ωστόσο, να διακρίνουμε με ισόβαθμη ευκρίνεια το υποστυ-λώμα της παραδοσιολογικής αναπόλησης, που δεν είναι άλλο από μια απεύ-θυνση στα συναισθηματικά αντανακλαστικά. Πράγματι, αν τα εκουγχροني-στικά παγκοσμιοποιητικά διαβήματα επικαλούνται ως νομιμοποιητικά τους στοιχεία τη λογική, τον λόγο και την αιτία, η αντινεωτερική υπό κατασκευή παράδοση «παίζει τον σκοπό των εγκατελειμένων και παραμελημένων συναι-σθημάτων: του μίσους, της αγάπης, του φόβου, της καχυποψίας...».⁹⁹ Αν ο κόσμος απομαγεύεται και χάνει το νόημά του, το νόημα που είχαμε συνθη-σει να έχει, τότε η τεχνική ανανοηματοδότησής του περνάει μέσα από την ε-παναμάγευση, μέσα από την κατασκευή μαγικών τόπων ευστάθειας, όπως η παράδοση. Και είναι σαφές ότι η πιο καταλυτική μαγεία είναι συναισθηματι-κής τάξης. Σε αυτή τη μαγεία καλούνται να συμμετάσχουν τα άτομα, βιώνον-τας το απωθημένο συναίσθημα. Η συμμετοχή τους όμως δεν θα ασκείται πια στον στίβο του πολιτικού, αλλά θα παίζεται με όρους άμεσης και αδιαμε-σολάβητης συγκινησιακής κινητοποίησης, με ερεθίσματα του θυμικού.

Τα όρια του εκουγχρονιστικού εγχειρήματος: ένας κοινός αντίπαλος

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διερωτηθούμε, με νεωτερικό τρόπο, σε τι ο-φείλεται η υπεραναπλήρωση του πολιτικού από το συναισθηματικό. Η αγά-πη και το μίσος επικαθορίζουν την πολιτικότητα, γιατί όμως; Προτείνουμε μια αντίστροφη ανάγνωση του ζητήματος, η οποία εκκινεί από την αυτοπα-ρουσίαση των εκουγχρονιστικών εγχειρημάτων που συνδέονται με τις πα-

98. Π. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π., σ. 197-198.

99. U. Beck, *Η επινόηση του πολιτικού*, ό.π., σ. 145.

γκοσμιοποικτικές διαδικασίες και εξειδικεύονται σε πολιτικά προγράμματα όπως η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αλλά και το εκουγχρονιστικό πλάνο στην ελληνική περίπτωση, ειδικότερα της περιόδου διακυβέρνησης της χώρας από το με επικεφαλής τον Κ. Σημίτη ΠΑΣΟΚ (1995-2004). Πρόκειται για μεταρρυθμιστικά προγράμματα που διεκδικούν τη νομιμοποίησή τους διακηρύσσοντας την προσήλωσή τους σε έναν εξορθολογιστικό κοινωνικό μετασχηματισμό. Ωστόσο, η απροϊόθητη αποδοχή των σχετικών αυτοσυστάσεων οδηγεί στην αυτοματική υπαγωγή τέτοιων προταγμάτων σε έναν νεωτεριστικό, εκουγχρονιστικό, προοδευτικό πόλο ενώ εξίσου μηχανιστικά κατατάσσει τις κοινωνικές αντιστάσεις στον πόλο της παράδοσης, του αντιδραστικού αναχρονισμού.

Ένα τέτοιο αντιθετικό σχήμα, που εκτείνεται στην ελληνική περίπτωση, είναι η αναλυτική γραμμή του «πολιτισμικού δυϊσμού».¹⁰⁰ Η ελληνική κοινωνία, έχοντας την εμπειρία μιας καθυστερημένης σε σχέση με τη Δύση ανάπτυξης, περιγράφεται διειόμενη από μια «συνεχή και διάχυτη διαίρεση μεταξύ δύο ανταγωνιστικών τύπων πολιτικής κουλτούρας: μία παραδοσιακή προσανατολισμένη, “ιθαγενούς” τύπου, εσωστρεφή και εχθρική προς τα ιδεώδη του Διαφωτισμού και τους δυτικούς θεσμούς και έναν “εκουγχρονιστικό” τύπο».¹⁰¹ Αυτό το ερμηνευτικό σχήμα, χρήσιμο για την ως τώρα ανάλυσή μας, δεν πρέπει ωστόσο να απολυτοποιείται. Είναι μάλλον αναγκαία μια σχετικοποίηση, προκειμένου να αποφύγουμε την απλουστευτική ολίσθηση σε αναλυτικά δίπολα –όπως πρόοδος-καθυτέρηση– και να ενσωματώσουμε στην οπτική μας κρίσιμες αποχρώσεις και επιμέρους γενεσιουργές αιτίες της επιστροφής της παράδοσης.

Κατά συνέπεια, το προηγούμενο αντιθετικό σχήμα είναι δυνατόν να αναδιατυπωθεί ως εξής: στο ένα άκρο του βρίσκεται ένα κυρίαρχο διεθνικό, και στην περίπτωση της Ελλάδας κυβερνητικό, εγγείρημα που διεκδικεί αποφασιστικά όσο και «αλαζονικά» να χριστεί φορέας μιας αδιάλλακτης «εκ των άνω» ορθολογικότητας, πρωτευόντως οικονομικής και τεχνοκρατικής,¹⁰² η ο-

100. Πρβλ. τις επεξεργασίες του Ν. Διαμαντούρου – ενδεικτικά το *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα, 1821-1828*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002.

101. Ν. Μουζέλης, *Ο Εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη, 8 κείμενα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994, αναφέρεται στο Γιάννης Stavrakakis, «Religion and populism: Reflections on the “politicized” discourse of the Greek Church», Discussion paper no 7, The Hellenic Observatory, The European Institute, LSE, Μάιος 2002.

102. Ο Α. Λιάκος αναφέρεται με ανάλογο τρόπο στην ατελή απόπειρα εκουγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας στη δεκαετία του 1980, επισημαίνοντας τα ίδια συμπτώματα: Έτσι, στις αρχές του 1990 «η αντικατάσταση του λόγου περί αποτυχημένης κοινωνίας από τον λόγο

ποία όμως, ως τέτοια, αγγίζει τα όρια της εργαλειακότητας.¹⁰³ Προβαλλόμενη ως επείγουσα και μονοδρομική, η διακηρυγμένη ορθολογικότητα αρνείται να συνδιαλλαγεί με το κοινό στο οποίο απευθύνεται, μεγάλο μέρος του οποίου, όμως, συσπειρώνεται στο άλλο άκρο του σχήματος. Εκεί είναι που εντοπίζεται μια διπλή κίνηση: μια «αμυντική κινητοποίηση ξεπερασμένων κοινωνικών και πολιτισμικών κοινοτήτων» αλλά ταυτόχρονα και μια «συλλογική στάση του υποκειμένου που αρνείται την απόλυτη ταύτιση της νεωτερικότητας με τον εξορθολογισμό».¹⁰⁴ Ένας εργαλειακά εξορθολογισμένος κόσμος αδυνατεί να νοηματοδοτήσει συλλογικές, ατομικές και διαπροσωπικές στάσεις. Εξάλλου, είναι ιστορικά διαπιστωμένο ότι η ορθολογική απομάγευση δεν έκανε αυτομάτως τον κόσμο λιγότερο παράλογο.

Σήμερα μάλιστα, μπορούμε να διαπιστώσουμε, ακολουθώντας για παράδειγμα την Dominique Schnapper, ότι η ανάδυση μιας «παραγωγικής-πδονιστικής» λογικής, ηγεμονικής στον πολιτικό σχεδιασμό, αποπροσανατολίζει και αποδυναμώνει το πολιτικό σχέδιο που βρίσκεται στα θεμέλια των νεωτερικών κρατικο-εθνικών κοινωνιών, σχέδιο ιδρυτικό του πολιτικού και κοινωνικού δεσμού. Μια αποπολιτικοποιημένη (και αποπολιτικοποιούσα) εκδοχή εκουγχρονιστικής ορθολογικότητας αδυνατεί να παράγει νόημα ή να μετασχηματίσει τους κοινωνικούς δεσμούς, οδηγώντας μοιραία στη σύμπτυξη συγκινησιακών κοινοτήτων αντίδρασης και αποδεικνύοντας ότι όχι μόνο δεν είναι ασύμβατη με τάσεις παλινδρόμησης σε εθνοτικά και θρησκευτικά πάθη αλλά μπορεί ακόμη να τις ευνοεί.¹⁰⁵ Σε μια άλλη ορολογία, αυτή της Margaret Canovan,¹⁰⁶ η απομάγευση της πολιτικής ευνοεί μια επικυριαρχία της «πραγματιστικής όψης της δημοκρατίας» σε βάρος της «λυτρωτικής» όψης, της ριζικής σωτηριολογικής πίστης στην άμεση, αυθόρμητη θέρμη της λαϊκής δράσης. Η λυτρωτική όψη, αναπόσπαστο διαλεκτικό συμπλήρωμα της πραγματιστικής διάστασης της νεωτερικής δημοκρατίας, εξόριστη επαναπατρίζεται αναπόφευκτα μέσα από τους διαύλους μιας πολιτικής των παθών.

Στην ελληνική περίπτωση, το αίσθημα αποξένωσης μεγάλου μέρους του

περί τριοχιλιετούς έθνους δεν μπορούσε να γίνει δεκτή παρά με ανακούφιση [...] [καθώς] ο εκουγχρονισμός έγινε αντιληπτός ως έννοια οικονομική και τεχνοκρατική, όχι όμως και ως εκουγχρονισμός αξιών». Στο *Ο Ιανός του εθνικισμού*, ό.π., σ. 27, 103. Βλ. Α. Πανταζόπουλος, *Η δημοκρατία της συγκίνησης*, ό.π., σ. 135.

104. Μ. Ψημίτης, «L'action collective...», ό.π.

105. Βλ. σχετικά Dominique Schnapper, *Η κοινωνία των πολιτών*, ό.π., σ. 271-291

106. Margaret Canovan, «Trust the people! Populism and the two faces of democracy», *Political Studies*, τόμ. XLVII, 1999, σ. 9-16.

πληθυσμού της χώρας από το συγκεκριμένο εκουγχρονιστικό εγχείρημα, ανέδειξε την ελλειμματικότητα του τελευταίου, την αδυναμία του να ενσωματώσει κριτικά τα κοινωνικά αιτήματα και να διαπαιδαγωγήσει πολιτικά το ακροατήριό του μέσα στις νέες συνθήκες παγκοσμιοότητας. Αυτός είναι ένας κρίσιμος λόγος που έστρεψε το κοινό σε αλλού είδους πολιτικές-πολιτισμικές προτάσεις, όπως αυτές του εκκλησιαστικού λόγου του αρχιεπισκόπου ή του αντιστασιακού λόγου μιας κομμουνιστικής Αριστεράς. Προτάσεις οι οποίες, μέσα από το καταλυτικό φίλτρο της αναδίπλωσης στο εθνικό-εθνοτικό, στην παράδοση και στο συναίσθημα, ενσωματώνουν συλλογικούς προβληματισμούς και ανασφάλειες που αναφύονται στο συγκαιρινό αποσταθεροποιημένο κλίμα ως αίτημα ανανομηματοδότησης του κόσμου. Καθώς όμως, για να θυμηθούμε άλλη μια φορά τον Beck, η αντιστεωτερότητα κατασκευάζεται με νεωτερικά υλικά, οι παραπάνω προτάσεις εξόδου προς μια επανεύρεση του νοήματος θα αυτοπροβάλλονται ως ταυτόχρονα «και παραδοσιακές και σύγχρονες».¹⁰⁷

Για να επανέλθουμε στο συγκεκριμένο παράδειγμά μας, η Εκκλησία της Ελλάδας διαχωρίζει τη θέση της από το κυρίαρχο εκουγχρονιστικό εγχείρημα. Βέβαια, διαπλεγμένη αδιαχώριστα με το ελληνικό κράτος, η αυτοκέφαλη ελληνική εκκλησία λειτουργήσε και λειτουργεί «όχι μόνο ως κρατικά θεμελιωμένος θεσμός αλλά και ως ιδεολογικός νομιμοποιητικός μηχανισμός του κράτους».¹⁰⁸ Εκδιπλώνει λοιπόν στη ρητορική της μια καταγγελία του «κακώς νοούμενου», του «δήθεν εκουγχρονισμού», καθώς και μια κριτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διευκρινίζοντας πάντοτε ότι θεωρεί την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, με τους όρους που συντελείται, όχι ριζικά «λάθος» αλλά «επικίνδυνη».¹⁰⁹ Ταυτόχρονα, η εκκλησία διεκδικεί για τον εαυτό της τον ρόλο του εκφραστή ενός άλλης ποιότητας «εκουγχρονισμού» και μιας γνήσιας «προόδου» αφού «το πνεύμα της Ορθοδοξίας είναι ανανεωτικό, εκουγχρονιστικό, καινοποιοτικό».¹¹⁰ Διακρύνει το «άνοιγμα της εκκλησίας στον κόσμο», τον «επαναπροσδιορισμό των στόχων» της, τον «εκουγχρονισμό της εικόνας [της] προς τα έξω», την απέκδυση της «στατικότητας».¹¹¹ Την ίδια

107. Βλ. Α. Πανταζόπουλος, *Διαφοριστικός λαϊκισμός*, ό.π., σ. 885, 895.

108. Ν. Chrysoloras, «Religion and nationalism», ό.π., σ. 8.

109. Βλ. Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 32 και 46, και «Europa Nostra», ομιλία στο Πανεπιστήμιο της Κραϊόβα, 1.6.2003.

110. Χριστόδουλος, «Λόγος και ρίζες της Ορθοδοξίας στην Ε.Ε.», λόγος στην Πνύκα, 29.6.2000.

111. Χριστόδουλος, *Από χάρμα και ουρανό*, ό.π., σ. 256 κ.ε.

στιγμή, ενσωματώνει στο ρεπερτόριό της μια θεματολογία τυπική των θεσμών στους οποίους αντιτίθεται, κάνοντας λόγο για ανεργία, ξενοφοβία αλλά και «κοινωνία διαλόγου», «προστασία του φυσικού περιβάλλοντος», «αειφόρο ανάπτυξη», «ίσες ευκαιρίες», «πρόσβαση στην απασχόληση».¹¹² Είναι σαφές ότι η εκκλησία εισδύει με εκουγχρονισμένη εικόνα και θεματικό ρεπερτόριο στο πεδίο της σύγκρουσης για να διαχειριστεί σημερινά αιτήματα και να διαπραγματευθεί τους όρους κυριαρχίας του δικού της ιδεολογικού οπλοστασίου, δηλαδή την πολιτισμική, εθνοτική διαφορά και τη θρησκευτικής απόχρωσης παραδοσιοκρατία, μέσα στο ίδιο το έδαφος των νεωτεριστικών εξελίξεων.

Με ανάλογο τρόπο ενεργεί το ΚΚΕ, προσαρμόζοντας την παραδοσιοκρατική πατριωτική επιστροφή που αρθρώνει στα πλαίσια του σύγχρονου διάλογου. Εδώ, βέβαια, διαδηλώνεται μια κάθετη ρήξη με την «επικίνδυνη» κυβέρνηση, με την «ντόπια και ξένη πλουτοκρατία», με τις «ιμπεριαλιστικές ενώσεις όπως NATO και Ε.Ε.» και «με ό,τι σήμερα αντιπροσωπεύει η παγκοσμιοποίηση». Ωστόσο, η απαξίωση των «μοντέρνων» τάσεων του «εκουγχρονισμού» και της «καπιταλιστικής ενσωμάτωσης» συνδυάζεται με τη διακοίνωση ενός διαφορετικού «ρεαλισμού»,¹¹³ ενώ στην «κρίση των αξιών» της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας αντιπαρά τίθεται η «αντίσταση στη διάβρωση».¹¹⁴ Το κόμμα αυτοπαρουσιάζεται ως ο προνομιακός εκφραστής των αναζητήσεων του «λαού», φέρων οργανισμός μιας «γνήσιας», «βαθιάς» πατριδοφιλίας και των «αυθεντικών» δημοκρατικών και «προοδευτικών» παραδόσεων του ελληνικού λαού.¹¹⁵ Στοιχειοθετεί τελικά την εικόνα τού μοναδικού εγγυητή μιας πραγματικά «σύγχρονης», «αυτόνομης» κοινωνίας, μιας «προοδευτικής» πολιτικής αλλά και μιας «Ευρώπης των λαών», σοσιαλιστικής έμπνευσης, της οποίας η αύρα έρχεται από το κομμουνιστικό μέλλον. Ακριβώς εντός αυτών των συνθηματικών πλαισίων εξυφαίνεται η παραδοσιοκρατική, εθνοκεντρική μεταλλαγή του λόγου της ελληνικής κομμουνιστικής Αριστεράς, εμφανιζόμενη, και αυτή, ως ταυτόχρονα «και παραδοσιακή και σύγχρονη».

112. Χριστόδουλος, μήνυμα στην 5η συνάντηση ορθόδοξης εκκλησίας και ευρωπαϊών χριστιανοδημοκρατών, Κρήτη, 7.6.2001.

113. Βλ. ενδεικτικά, Ανακοίνωση του ΚΚΕ, 14.11.1998.

114. *15ο συνέδριο ΚΚΕ*, Πρόγραμμα, σ. 107 και 169.

115. Στο ίδιο, σ. 103 κ.ε.

6. ΤΡΙΤΗ ΘΕΣΗ: ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΑΜΜΟ ΤΟΥ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΥ

Ως τώρα παρακολουθήσαμε στενά την ανάπτυξη του ιδεολογικού λόγου δύο σημαντικών σχηματισμών του ελληνικού κοινωνικού πεδίου που τοποθετούνται αντίστοιχα στις ακραίες θέσεις του εκκρεμούς πολιτικο-ιδεολογικής τοποθέτησης που ορίζει ο άξονας Αριστερά-Δεξιά. Διαπιστώσαμε τομές και συναντήσεις στην ιδεολογική πορεία και τη δημόσια παρέμβασή τους που επιτρέπουν να κάνουμε λόγο για κρίσιμες συγκλίσεις σε κομβικούς τόπους. Οι δύο σχηματισμοί, τοποθετούμενοι αντιμετωπικά προς τις παγκοσμιοποιητικές διαδικασίες και τα εκουγχρονιστικά προγράμματα, διασταυρώνονται στο έδαφος ενός πολιτικο-πολιτισμικού εθνικο-λαϊκισμού, ο οποίος εμβαπτίζεται σε μια συγκινησιακής ύφανσης πρόσκληση επιστροφής στην παράδοση.

Το στίγμα των παραπάνω τόπων συνάντησης, των σημείων τομής, ορίζει τις συντεταγμένες ενός αναδυόμενου συντηρητισμού, ο οποίος αναταξινομεί τον άξονα Αριστερά-Δεξιά, ναρκοθετώντας τις ισορροπίες του και υποβάλλοντας νέες διχοτομήσεις. Οι δύο πόλοι του άξονα υφίστανται μια εσωτερική σχάση. Στην πτέρυγα της Δεξιάς, το υποσύνολο της λεγόμενης «λαϊκής Δεξιάς» συσπειρώνει ορισμένα κοινωνικά στρώματα που νιώθουν να απειλούνται από μια ταχύτατα μετασχηματιζόμενη παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα σε μια αμυντική στάση, κάτω από λαϊκιστικά εθνοτικά προτάγματα που υπερασπίζονται ένα διαφοριστικό πρότυπο ερμητικών, καθαρών και ομοιογενών πολιτισμικών ταυτοτήτων. Ειδικά στα τέλη της δεκαετίας του 1990, σε πολλές χώρες της Ευρώπης παρατηρείται η μετατόπιση προς ανάλογες θέσεις κρίσιμου μέρους της κοινωνικής βάσης των (κεντρο)δεξιών πολιτικών χώρων. Αυτή η τάση μετατόπισης προβάλλεται και στην Ελλάδα, και είναι η ελληνική εκκλιση που αναλαμβάνει να την υποστηρίξει και να την εκφράσει προνομιακά, ως κοινωνικός δρών με πολιτική απεύθυνση. Όμως, μια τέτοια τομή αντανakλάται και στην πτέρυγα της Αριστεράς. Είναι μια ορισμένη μετακομμουνιστική Αριστερά που, μέσα στην προσπάθεια διατήρησης προηγούμενων σχημάτων αυτοκατανόησης και κοσμοαντίληψης, συσπειρώνεται αμυντικά σε μια αναδίπλωση στον στενό ορίζοντα του εθνικού και σε έναν λαϊκιστικό λόγο. Απομειώνοντας το βάρος μιας προοπτικής οικουμενισμού που ενυπάρχει στην κομμουνιστική θεωρητική παράδοση, παρατείνεται ουσιαστικά από την απόπειρα διατύπωσης ενός ηγεμονικού αριστερόστροφου εκουγχρονιστικού δρόμου, αντιμάχεται κοσμοπολιτικά ανοίγματα υπο-

χωρώντας σε αναχρονιστικές θέσεις. Καταλήγει έτσι μια «αριστερολόγα παραλλαγή του συντηρητισμού».¹¹⁶ Πρόκειται για μια Αριστερά που αναδύεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ενώ στην ελληνική περίπτωση αποτυπώνεται κατεξοχήν στον δημόσιο πολιτικό λόγο του ΚΚΕ.

Το νεοσυντηρητικό ρεύμα επομένως αναδιατυπώνει τους όρους παραγωγής ιδεολογικού λόγου και στους δύο πόλους του πολιτικού στίβου. Ωστόσο, τουλάχιστον στην ελληνική περίπτωση, η συγκρότηση μιας δέσμης συντηρητικών θέσεων σε κάθε πτέρυγα μοιάζει να είναι ανάλογης έντασης χωρίς όμως να έχει και το ίδιο βάρος. Είναι κυρίως η Αριστερά, ακριβέστερα μια ορισμένη τάση της, που εισχωρεί σε ένα τοπίο προηγουμένως ανοίκειο γι' αυτήν, υποβαθμίζοντας δικά της θεωρητικά εργαλεία, οικουμενικά και εκσυγχρονιστικά πρίσματα που την κατοχύρωναν απέναντι σε πιθανές συντηρητικές ολισθήσεις. Εισάγοντας στη διάλεκτό της λέξεις και όρους ρομαντικής προέλευσης, μιλώντας για «κρίση αξιών», «ισοπέδωση των πολιτισμών», αναλαμβάνοντας να μιλήσει «προς όφελος του λαού και της εθνικής ανεξαρτησίας», ενδύεται φορεσιές άλλων, εμβραπτισμένες σε αλλότρια ιδεολογικά κοιτάσματα. Αυτή ακριβώς η επιλογή, ωστόσο, επιβεβαιώνει τη θέση για μια «συντηρητικοποίηση της Αριστεράς».¹¹⁷

Αντίστροφα, από αυτή τη δεξιόστροφη μετατόπιση της Αριστεράς επωφελούνται οι παραδοσιακά προνομιακοί συνομιλητές του συντηρητισμού, πρωταρχικά βέβαια ο εκκλησιαστικός οργανισμός. Η άρθρωση ενός παραδοσιοκρατικού, εθνοτικού-εθνικιστικού προγράμματος δεν σημαίνει για την Εκκλησία της Ελλάδας παρά κατάδυση σε ήδη γνώριμα νερά. Πρόκειται μάλλον για την όξυνση και την εσωτερική ποιοτική διαφοροποίηση ενός πάγιου παραδείγματος ιδεολογικού λόγου, παρά για δραστική μετατόπιση όπως στην περίπτωση του ΚΚΕ. Η νεορομαντικής ύφανσης γλώσσα είναι η σχεδόν μητρική γλώσσα της ελληνικής εκκλησίας, γι' αυτό και μπορεί με άνεση να ενσωματώνει στοιχεία άλλων «γλωσσών» προκειμένου να διανοίξει τους ορίζοντες κοινωνικής απεύθυνσής της. Έτσι, παρακολουθούμε την εκκλησία και τον επικεφαλής της να χρησιμοποιούν με ευκολία ορολογία και αναφορές άλλοτε πιστωμένες αποκλειστικά στην κομμουνιστική ρητορεία, μιλώντας για «μετατροπή της χώρας σε προτεκτοράτο κάποιας υπερδύναμης», για τη «νέα τάξη πραγμάτων», για «αμερικανικό ιμπεριαλισμό» και «εξαμερικανισμό των εθνών», καταγγέλλοντας τους «ιδεολόγους της ελεύθερης

116. Γ. Βούλγαρης, *Η πρόκληση της ηγεμονίας*, Πόλις, Αθήνα 2003, σ. 48 κ.ε.

117. Για μια εναργή διατύπωση αυτής της θέσης, βλ. Α. Πανταζόπουλος, *Η Δημοκρατία της συγκίνησης*, ό.π., ιδίως σ. 93-106.

αγοράς», αξιοποιώντας στίχους του, εν ζώή στρατευμένου στην κομμουνιστική ιδεολογία, ποιητή Κώστα Βάρναλη για να προκαλέσουν μια κινητοποίηση των πιστών¹¹⁸ ή «τοιτάτα» του Λένιν προκειμένου να υποστηρίξουν ένα πρόγραμμα πολιτισμικού διαφορισμού.¹¹⁹

Σε συνδυασμό με την επιβίβαση μιας ορισμένης Αριστεράς στο άρμα του συντηρητισμού, η εκκλησία αποκτά πρόσβαση σε ένα κοινό άλλοτε απρόσιτο γι' αυτήν, και μάλιστα με κυριαρχικούς όρους. Αν η μετάβαση σε έναν ορισμένο εθνοκεντρισμό αποτέλεσε στρατηγική επιλογή του ΚΚΕ προκειμένου να οικοδομήσει έναν θύλακα ιδεολογικής ασφάλειας και να επιβιώσει μέσα στις νέες, αντίξοες συνθήκες της παγκοσμιοότητας,¹²⁰ η απεύθυνσή του στο σώμα των πολιτών παρέμεινε περιθωριακή. Αντίθετα, η εκκλησία, έχοντας το προνόμιο να απευθύνεται στους πολίτες όχι με τις πολιτικές τους ιδιότητες αλλά ως υποκείμενα (της κυρίαρχης ορθόδοξης) πίστης, έχει πρόσβαση σε ένα ακροατήριο που μπορεί δυνάμει να ταυτιστεί με το σύνολο σχεδόν των κατοίκων της χώρας. Επιπλέον, ο συνδυασμός εθνοκεντρισμού και κοινωνικής διαμαρτυρίας, φιλτραρισμένος από λαϊκιστικές εγκλήσεις σε έναν ριζοσπαστικό συναισθηματικό ακτιβισμό δεν απέδωσε στο ΚΚΕ κανένα συγκριτικό πλεονέκτημα, αφού η εκκλησία όχι μόνο είναι παραδοσιακά ταυτισμένη με αυτά τα στοιχεία αλλά και διέθετε, στην κρίσιμη χρονική συγκυρία, έναν, με βεμπεριανούς όρους, χαρισματικό ηγέτη, τον αρχιεπίσκοπο, δηλαδή έναν καθοριστικά ευνοϊκό όρο γύρω από τον οποίο σαρκώθηκε ένας αποτελεσματικός λαϊκιστικός λόγος. Τελικά, είναι φανερό γιατί ειδικά η ορθόδοξη εκκλησία, ανάμεσα σε πολλούς κοινωνικούς δρώντες όπως το ΚΚΕ, κατάφερε να κεφαλαιοποιήσει ηγεμονικά την κοινωνική απογοήτευση και τη ματαίωση που γέννησαν σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού οι αναταράξεις από το, πρωταρχικά οικονομικό, πρόγραμμα εκσυγχρονισμού που εφάρμοσε η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ.

118. «Σταθήκαμε “δειλοί, μοιραίοι και άβουλοι ανάταμα”», στο Χριστόδουλος, *Από χρώμα και ουρανό*, ό.π., σ. 78.

119. «Τη γλώσσα μας την ευτελίσαμε, αγνοώντας αυτό που έχει πει ο Λένιν, ότι δηλαδή αν θέλεις να κατακτήσεις έναν λαό, κατέστρεψέ του τη γλώσσα», στο Χριστόδουλος, *Ο τέταρτος πυλώνας*, ό.π., σ. 26.

120. Στ. Καλύβας - Ν. Μαρανζίδης, «The two paths of the Greek communist movement (1985-2001)», στο Joan Botella - Luis Ramiro (επιμ.), *The Crisis of Communism and Party Change. The Evolution of West European Communist and Post-Communist Parties*, Institut de Ciències Politiques i Socials, Βαρκελώνης 2003, σ. 23.